

BULLETIN

van de Historische Kring

HET LAND VAN HERLE

OPGERICHT 4 APRIL 1945

Twee-maandelijks tijdschrift ter versteviging van het contact tussen de historische beoefenaars en historische-belangstellenden, wonende in het oude Heerleener land.

De Brunssummer Heide

een oudheidkundig-
waardevol landschap **IN GEVAAR**

(Onderstaande bijdrage is de tekst van een referaat, gehouden door ons lid, dhr. F. X. Schobben, bij gelegenheid van de op 3 en 4 Januari j.l. te Amersfoort, door de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek belegde landelijke samenkomst van de correspondenten van genoemde Rijksdienst.

Enkele nadere bijzonderheden over dit congres vermelden wij onder de rubriek „Historische Chroniek”, aan het einde van dit nummer. Red.)

De gelegenheid, die aan de correspondenten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek geboden wordt, om op deze landelijke bijeenkomst te Amersfoort iets te zeggen over de oudheidkundige belangen van hun streek van herkomst, wil ik gaarne aangrijpen tot het vragen van aandacht voor een gebied dat, waarschijnlijk mede door zijn afgelegen ligging, tot heden vrijwel niet in de systematische onderzoekingen van de archaeologische rijksinstituten werd betrokken. Ik bedoel het landsdeel, dat landschappelijk bekend staat als de Brunssummer heide en dat zich ter grootte van enige duizenden hectaren uitstrekt onder de gemeenten Brunssum, Schinveld, Ubach over Worms, Nieuwenhagen, Schaesberg en Heerlen, terwijl het aan de overzijde van de er doorheen lopende rijksgrens overgaat in het Duitse heidegebied van Teveren.

In het in 1937 verschenen werk „De Bodem van Zuid-Limburg”, van Prof. Dr. W. J. Jongmans en F. H. van Rummelen, geven de schrijvers de navolgende geologische karakteristiek van dit heidelandschap:

„De Brunssummer, Heerlener en Schinvelder heiden zijn in menig opzicht merkwaardige gebieden. Allereerst valt op het ontbreken van een Lössoidendek, terwijl aan de rand van het heidegebied bij Heerlen nog Lössoiden ter dikte van ca. 8 m. gevonden worden. Ook is in dit gebied geen Quartair grindterras aanwezig. Het gebied werd nooit door de Quartaire Maas bedekt. De oppervlakte bestaat in het zuidelijk deel uit Mioceen zand, waarop hier en daar een bestrooiing van Pliocene grint. In het noordelijk en westelijk deel oostelijk van de Feldbiss, ligt Pliocene zand en grint aan de oppervlakte. Het terrein is sterk geaccidenteerd. In de dalwanden van de Roode Beek komt in het Pliocene gebied plaatselijk de klei van deze formatie aan of dicht bij de oppervlakte. Daar, waar het over de kleilagen uittredend water de dalhellingen in vochtigen toestand houdt, komen plaatselijk hangvenen voor, terwijl op iets minder vochtige plaatsen toch nog een zodanige flora groeit, dat deze als groene band sterk tegen de bruine heide afsteekt. Een in het Mioceen gedeelte dicht nabij de oppervlakte liggende bruinkolenlaag belet het water naar de diepere ondergrond te zakken. Dit stagnerende water houdt de oppervlakte nat en geeft aanleiding tot moerasvorming. In het Pliocene gebied zijn enkele grote kleigroeven aanwezig. In sommige gedeelten van het kleiprofiel komen hout- en plantenresten voor. Ook zijn hier enkele grote grintgroeven ontsloten, waarin men het Pliocene kwartsrijke grint en zand bestuderen kan.”

Voor wat betreft de flora en fauna van het betrokken gebied moge ik verwijzen naar een uitvoerige en fraai geïllustreerde verhandeling, op de bladzijden 71 t.m. 101 van het „Mijnen-Nummer” 1939/1940, van de hand van wijlen dokter A. de Wever, getiteld: „De Heerler- en Brunssummerheide vroeger en nu”.

Ofschoon dit heidelandchap, gelegen aan de rand van de z.g. Oude Mijnstreek, door de gevolgen van de industrieële ontwikkeling vooral in de laatste 25 jaar veel van zijn oude ongereptheid heeft verloren, zo behield het nog steeds, met name in zijn centrale delen, b.v. in het Sterrebach-dal, het brongebied van de Rode Beek, een natuurlijke monumentaliteit van een nergens elders in Nederland voorkomend type en van zodanig karakter, dat nog steeds waar is wat Prof. Jongmans en van Rummelen in 1937 neerschreven nl. dat we hier te doen hebben met „een Natuurpark, wat zijn weerga in Nederland nergens heeft”.

Het is vooral de voortschrijdende industrieële ontwikkeling en haar gevolgen, de uitbreiding der bovengrondse werken van het mijnwezen, de stichting van nieuwe woningcomplexen, de winning van bruinkolen, klei, zilverzand, betonkiesel en metselzand, in deze uithoek van ons land, waarop ik, als correspondent van Uw Rijksdienst binnen dit rayon, Uw aandacht zou willen vestigen en wel meer in het bijzonder met het oog op de mijns inziens te weinig onderkende oudheidkundige betekenis van dit Brunssumse heidegebied. Hiermede meen ik ook te handelen in de geest van hetgeen Prof. Dr. A. W. Byvanck in 1947 neerschreef in zijn „Voorwoord” op het aan Prof. Dr. van Giffen opgedragen gedenkboek: „Een kwart eeuw Oudheidkundig Bodemonderzoek in Nederland” nl.:

dat de opgravingsdienst vooral zal moeten optreden „waar objecten met vernietiging worden bedreigd” en dat „Een lijst zal moeten worden opgesteld van de terreinen, waar voor- en vroeg-historische overblijfselen aanwezig zijn”. Op een andere plaats schreef Prof. Dr. Byvanck in dit voorwoord: „Zeer gering is vooralsnog onze kennis van het Neolithicum in Zuid-Limburg” en „Van de andere vormen der Neolithische cultuur, die toch in Zuid-Limburg aanwezig moeten zijn, weten wij zo goed als niets. Er valt daar een grote achterstand in te halen. . . . De wetenschap zou zijn gediend met een verzameling en bewerking van het ontdekte, de sporen van legerplaatsen, pottenbakkersovens en grafvelden, de talrijke voorwerpen van dagelijks gebruik en de scherven van aardewerk”.

In het „Slotwoord” op dit in 1947 door vrienden, vakgenoten en leerlingen aan Prof. van Giffen aangeboden „Gedenboek” schreef Dr. H. E. van Gelder, dat dit werk diende beschouwd te worden als „een overzicht over het gehele veld van het Oudheidkundig Bodemonderzoek in Nederland, zoals dat er thans uitziet”.

Blijkens de in het werk voorkomende lijst van „Opgravingen verricht onder leiding van Prof. Dr. A. E. van Giffen”, ten getale van 255, hebben daarvan echter slechts 3 betrekking op Limburg, waarvan geen enkele op het gebied der Brunssummer heide.

Dat het leeuwendeel der opgravingen en der daarop corresponderende publicaties betrekking heeft op de drie noordelijkste provincies is, gelet op de nauwe samenhang van de betrokken rijksinstituten met de Groningse universiteit, ten enen male begrijpelijk, mede ook uit een oogpunt van technische en financiële mogelijkheid.

Echter in het belang van het inlopen op de door Prof. Byvanck beklemtoonde achterstand ten aanzien van de archaeologische exploratie van Zuid-Limburg in het algemeen en die van het als oudheidkundig nasporingsterrein in gevaar verkerend gebied van de Brunssummer heide in het bijzonder moge evenwel voor de toekomst de *speciale* aandacht van de Rijksdienst worden gevraagd voor dit voor de kennis der prae-historische verschijnselen belangrijke, wetenschappelijk practisch niet-onderzochte en helaas sterk-bedreigd object.

Met des te meer aandrang moge deze aandacht worden gevraagd, wijl het hier een gebied betreft waar, met de dag meer, het totaalbeeld verstorende factoren werkzaam worden, gelijk men deze bij elders in het land, in economisch „rustiger” streken gelegen archaeologisch-belangrijke landschappen niet, of nòg niet, kent.

Dat wij in het geval van de Brunssummer heide te doen hebben met een in diverse tijdperken door de voorhistorische mens bewoond gebied staat zonder twijfel vast. De in alle windrichtingen verspreide en daardoor moeilijk toegankelijk geworden bodemvondsten zijn er om het te bewijzen. Trouwens, gewapend met de tegenwoordige kennis van de levensgewoonten van de oerbewoners, die vóór het begin onzer jaartelling de noordwestelijke gebieden van Europa bevolkten, kan reeds worden geconstateerd, dat indien ergens in enig Nederlands landschap de levensomstandigheden voor deze prae-historische mensen ideaal waren, zulks

zeer zeker het geval was in dit heideland, met zijn ver uitzicht biedende heuvels en beschutte dalen en kommen, helder stromende beekjes, uitgestrekte moerassen en venplassen, zijn vindplaatsen van klei en vuursteen: het geheel omsloten door van grotere beekdalen doorsneden löss-plateaux, in zuidelijke richting overgaand in de uitlopers van Eifel en Ardennen, het aloude doortochtsgebied tussen de punten waar Rijn en Maas de vlakke bereiken.

Alvorens aandacht te schenken aan een verspreid aantal vondsten uit het Brunssumse gebied zou ik willen wijzen op twee in dit verband opmerkelijke publicaties van de laatste tijd:

De eerste, van de hand van de heer R. Oppenheim, getiteld „Oud-Palaeolithicum” is te vinden in het reeds eerder genoemde „Gedenkboek” voor Prof. van Giffen. Het betreft hier een, in de nabijheid van het heidegebied, in een terrein tussen Waubach en Rimbürg door dhr. Chr. Beckers gevonden en door hem aan het streekmuseum „Oud-Erenstein” te Kerkrade in bruikleen gegeven vuistbijl, uit uitheemse izabelkleurige vuursteen.

Inleidend schrijft dhr. Oppenheim:

„Uit het Oud-Palaeolithicum, het oudere gedeelte van den ouden steentijd, dateeren de vroegste kenbare sporen van het verblijf van den mensch op aarde. Over het aantal millennia, dat ons van dezen verren voortijd scheidt, bestaan vele schattingen welke onder elkaar zeer varieeren. Wij zullen ons met die dateeringen hier echter niet bezighouden. Uit dit tijdvak, dat wordt onderverdeeld in Chelléen, Acheuléen en Moustérien — naar de Fransche vindplaatsen, waar deze culturen het eerst werden gevonden — zijn tot dusverre uit den Nederlandschen bodem slechts zeer dubieuze resten aan het licht gekomen.”

Na zijn twijfel te hebben uitgesproken over de meermalen beschreven stukken uit Bathmen bij Deventer alsmede over de eveneens bekende vondsten uit Ryckholt—St. Geertruid, zegt de schrijver in niet mis te verstane bewoordingen het navolgende:

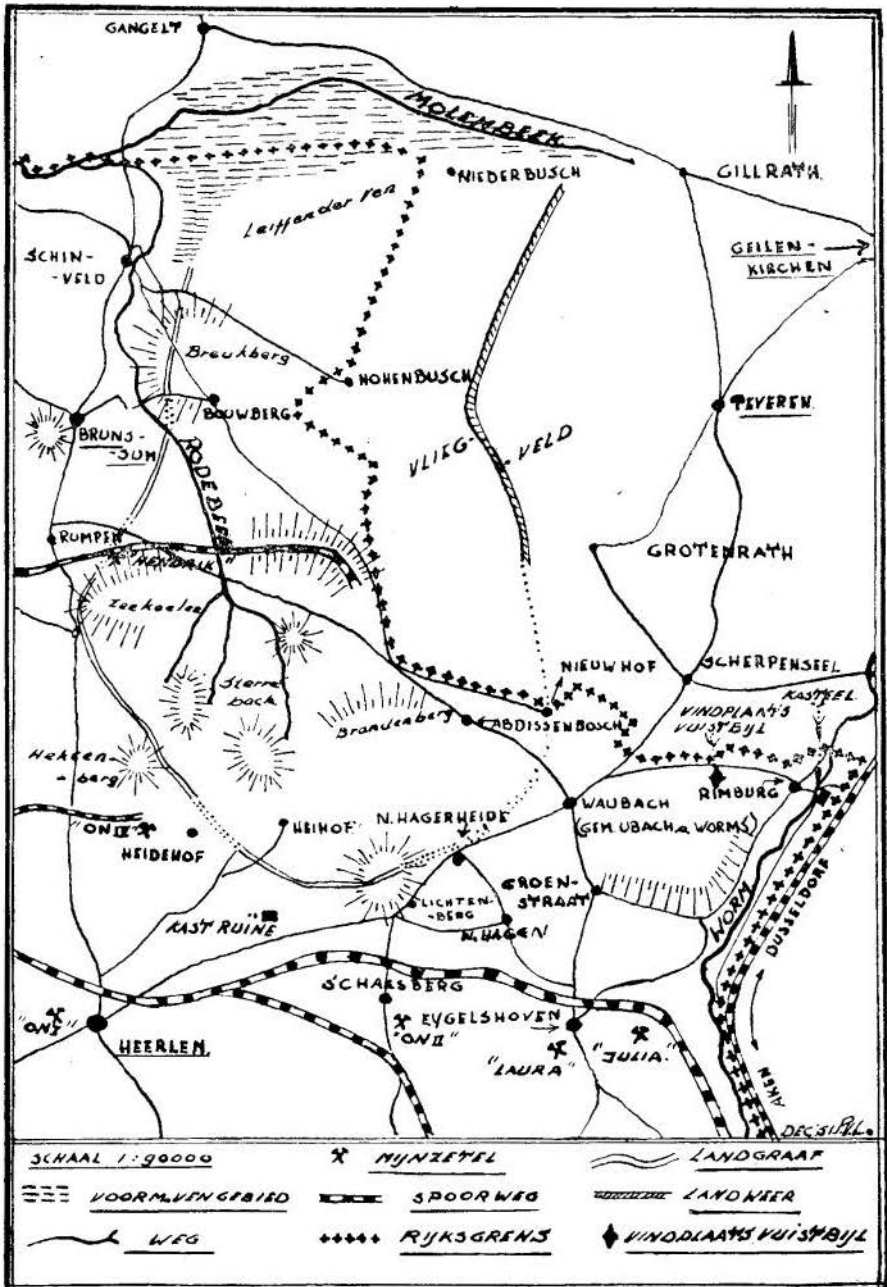
„Na het voorafgaande valt te begrijpen, welk een verrassing het voor ons was onder de collecties van het Museum op kasteel Erenstein bij Kerkrade het op afb. 1 gereproduceerde praehistorische unicum voor Nederland aan te treffen. Het betreft hier namelijk het oudste artefact uit het steenen tijdperk, dat volgens onze opinie, resp. voor zoover ons bekend, tot nog toe in ons land is gevonden”.

Dhr. Oppenheim besluit zijn artikel met de vaststelling:

„Voor ons bestaat niet de minste twijfel, dat dit artefact in het Oud-Palaeolithicum te classeeren is en derhalve een belangrijke aanwinst voor de Nederlandse praehistorie beteekent”.

Toen deze vuistbijl bij diens bezoek aan het Kerkraadse museum onlangs getoond werd aan Prof. Dr. Hamal-Nandrin, de 83-jarige oud-professor in de archaeologie aan de Luikse universiteit, verklaarde deze zich diep getroffen door de aanwezigheid van dit voor Nederland zo zeldzame stuk. De ouderdom ervan taxeerde hij op rond 75000 jaar.

De tweede publicatie, waarvoor ik aandacht zou willen vragen, is te

vinden in het „Tijdschrift van het Koninklijk Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap”, no. 6 van 1946, van de hand van Mr. H. Hardenberg en getiteld: „De Landgraaf in de Heerler Heide”. Inleidend vestigt schrijver de aandacht op de omstandigheid, dat de voorhistorische burchten, schansvormige verdedigingswerken en ringwallen in ons land, in tegenstelling met elders, nog niet die systatische bestudering hebben gevonden, die ze uit oudheidkundig oogpunt ongetwijfeld verdienen.

In het verder verloop van zijn artikel beschrijft Mr. Hardenberg dan uitvoerig het uitgestrekt complex van wallen en grachten in de Brunsummer en Heerlener heide, op welks bestaan ik in 1945 de aandacht van de schrijver had gevestigd.

Beginnend in het ten Noorden van Schinveld gelegen Leiffender Ven — een thans drooggelegde vlakte die in vroeger eeuwen een uitgestrekt moerasgebied vormde — verloopt het aardwerk, bestaande uit een droge gracht met opstaande wallen, op een aantal punten nog duidelijk herkenbaar, rechthoekig door het tegenwoordige landschapsbeeld. Voerende door de bossen van de Breukberg en westelijk van Bouwberg door Brunsums gebied verlopend, dwars door de terreinen van de Staatmijn „Hendrik”, zwenkt het wallensysteem bij Schrieversheide om de diepe dalkom van de Zeekoelen in de richting van de Heksenberg, verder verlopend naar de Lichtenberg bij Schaesberg om dan noordelijk van Bovens-Nieuwenhagen (Nieuwenhagerheide) en Waubach — in het huidig cultuurlandschap vervaagd en nog slechts in weg- en veldnamen voortlevend — in het aangrenzende Duitse heidegebied, noordelijk van Nieuwhof, zijn voortzetting te vinden in een wal, aan weerszijden door grachten vergezeld, die door de Teverener heide verlopend wederom het moerassig dal van de Molenbeek bereikt tussen Gilrath en Niederbusch. Van de twee in het complex voorkomende profielen kan de breedte van het eerstbeschrevene op 20 à 22 meter worden gesteld terwijl die van het laatste 9 meter bedraagt. Beschouwt men het geheel, dan stelt dit een ca. 20 km lange, hoefijzervormige omvatting voor van het gebied der Brunsummer heide.

Uitgaande van de veronderstelling, dat wij hier te doen hebben met de beveiligende omwalling van een voorhistorisch woongebied, ontwikkelt Mr. Hardenberg in zijn verhandeling de theorie, — daarbij steunend op etymologische verschijnselen en een parallel verlopend geval aan de Franse Kanaalkust (Coriovallum/Cherbourg) — dat in deze op korte afstand van het latere Romeinse Coriovallum/Heerlen aanwezige, door een omvangrijke ringwal omgeven, bewoning in het heidegebied de prae-historische oorsprong van de nadien naar het Romeinse wegenkruispunt Coriovallum/Heerlen verlegde woonkern zou kunnen zijn gelegen. Ten aanzien van de vermoedelijke ouderdom van het wallencomplex, dat in de volksmond de naam „de Landgraaf” kreeg, schrijft hij : „Ofschoon wij er ons wel van bewust zijn, dat een definitief antwoord op de vraag naar den vermoedelijken ouderdom van den Landgraaf slechts verkregen kan worden door een opgraving onder beproefde vakkundige leiding, meenen wij toch reeds nu over gegevens te beschik-

ken, die er op wijzen dat zijn oorsprong in ieder geval in een voorhistorisch tijdperk te zoeken is." De opvatting dat het ringwalcomplex in het heidegebied van Karolingische oorsprong zou zijn, althans dat daarbij sporen van bewoning uit een vroeger tijdperk zouden ontbreken, weerspreekt Mr. Hardenberg aan de hand van een bloemlezing uit allerlei bronnen ten aanzien van her en der verspreide vondsten uit Brunssummer en Teverenerheide, waarvan de oudste uit het Mesolithicum dateren. Zo vermeldt hij de tot het Tardenoisien, de uit Noord-Afrika stammende cultuur van een nomadisch jagers- en herdersvolk, dat gewoonlijk gedateerd wordt tussen 10.000 en 3000 jaar voor Chr., behorende, door wijlen Freiherr von Negri in de Teverenerheide verzamelde kleine vuursteeninstrumenten (microlithen). Dezelfde onderzoeker haalde in genoemd gebied een viertal onder de invloed van de touw- en klok-bekerculturen ontstane zonebekers te voorschijn. In dezelfde omgeving trof von Negri een neolithische werkplaats en mensenbeenderen aan. Aan de Nederlandse zijde der grens determineerde Dr. Bursch scherfjes van zonebekers. In zijn werk „Nederland's vroegste geschiedenis" spreekt Dr. Holwerda van urnenvelden van het Hallstatttype onder de gemeente Nieuwenhagen, waar men over een uitgestrekt terrein de heuvels en lange bedden kan zien liggen, door urnendelvers bijna geheel verwoest. Onderzoekingen van Akense verzamelaars in 1840 gaven kort nadien aanleiding tot graverijen in het wilde weg. Uit relazen hierover uit 1840 en 1843 kan worden opgemaakt dat hier een binnen de Landgraaf gelegen grafveld, zich uitstrekkend over een breedte van vijf kwartier gaans, in het spel was. Uit een proces-verbaal, dat ons bekend is uit het gemeentearchief van Nieuwenhagen en dat handelt over deze vondsten klinkt duidelijk een toon van lugubere beschroomdheid, ten opzichte van die in het heidegebied ruim een eeuw geleden ontdekte geheimzinnigheden, waar men toen nog niet zo erg vertrouwd mee was! Holwerda vermeldt een urnenveld aan de Heksenberg, alsmede een door hem opgegraven grafveld op de Douvenberg (de hoogte waarop thans de Staatsmijn „Hendrik" ligt en welke heuvel oudtijds door de Landgraaf werd gepasseerd). Holwerda als ook de Akense onderzoekers stelden twee typen van grafheuvels vast : kleine ronde met een middellijn van 18 tot 20 voet, door een kringgreep omgeven en heuvels van langwerpig vierkante vorm.

De door Mr. Hardenberg genoemde Duitse onderzoeker Freiherr von Negri, stammend uit een geslacht dat in vroeger eeuwen te Brunssum gevestigd was en die destijds op het even over de grens bij Rimborg gelegen kasteel „Zweibrücken" woonde, heeft in de jaren 1920—1940 voortdurend nasporingen verricht in het Duitse deel van het heidegebied. In de loop der jaren bracht deze geschoolde historicus en archaeoloog een collectie bij elkaar die in de duizenden exemplaren liep. Het is bekend, dat hij onder meer werkte aan een omvangrijke publicatie van zijn opsporingsresultaten. Door aankoop was hij bovendien nog eigenaar geworden van een eveneens in het heidegebied in de jaren 1930/36 verzamelde omvangrijke collectie oudheidkundige voorwerpen, afkomstig

van de toen te Kohlscheidt bij Aken met ziekteverlof vertoevende Congo-missionaris Pater Kohl.

Juist wijl het ontbreken van een afgerond inzicht in de oudheidkundige betekenis van het Brunssums heidelandschap als een sterk gemis moet worden gevoeld, dient het ontijdig overlijden van dhr. von Negri, tengevolge van een noodlottig ongeval, kort na de bevrijding, als niet minder dan een ramp te worden beschouwd. In hem, die in de kringen van in oudheid en historie geïnteresseerden ook aan de Nederlandse zijde der grens veel vrienden telde, verloor het betrokken gebied wellicht zijn meest ervaren onderzoeker. Doordat zijn later woonverblijf, slot „Elsum” bij Wassenberg, door oorlogshandelingen getroffen werd, evenals het Heimatmuseum te Geilenkirchen, waaraan hij belangrijke delen van zijn collecties in bruikleen afstond, ging veel van zijn levenswerk verloren. Over het lot van zijn manuscript kon tot heden nog geen zekerheid worden verkregen.

Het door de dood van Freiherr von Negri geleden verlies klemmt nog te meer, wijl nu, op dit moment, het belangrijkste deel van het heidegebied aan de andere zijde der rijksgrens, westelijk van Teveren, met behulp van enkele duizenden arbeiders, bulldozers en dergelijke, volkomen vernield wordt over een oppervlakte van honderden hectaren, door de aan de gang zijnde aanleg van een uitgestrekt militair vliegveld. In deze omstandigheid ligt o.i. een reden temeer om voortdurend en nauwlettend attent te blijven ten aanzien van hetgeen op Nederlands gebied van dit oerlandschap nog over is.

Van de in latere jaren verzamelde oudheidkundige vondsten bevat het streekmuseum „Oud-Erenstein”, te Kerkrade, een zeer gevarieerde collectie. Voornamelijk uit de verzamelingen Houppermans en Chr. Beckers-Rimburg bijeengebracht, zijn er percuteurs, nuclei, gevleugelde en gewone pijlpunten, allerlei soorten krabbers, doorboorde steen, amuletten, boren, messen en gepolijste bijlen, een aanzienlijk aantal Hallstatt- en La-Tène urnen, klokbekerscherven, alsmede uit het heidegebied afkomstige voorwerpen uit latere perioden.

In het voorafgaande werd meermalen gewezen op de omstandigheid, dat de met de dag meer voortgaande industriële ontwikkeling dezer omgeving allerminst bevorderlijk is voor het behoud van hetgeen het oude landschap nog aan uiterlijk schoon en wetenschappelijk waardevols bevat. Ons met beide voeten plaatsend op de nuchtere bodem van de harde economische noodzakelijkheid — noodzakelijkheid die in een nog steeds zich uitzettend industrie-gebied nu eenmaal niet anders kan, dan interessen als die ons hier bezig houden te doorkruisen — moet toch wel worden vastgesteld, dat niets zal mogen worden verzuimd van hetgeen in de bestaande omstandigheden mogelijk is tot bescherming, waar het kan tot behoud, en zeer zeker tot registratie en vastlegging voor het nageslacht, van al hetgeen de mens, die in een verre voortijd het landschap bevolkte, daarin achter liet.

Geldt dit reeds voor het oude landschap in zijn geheel, zeer zeker moet dit worden beklemtoond voor een zo raadselachtig mensenwerk

uit lang vervlogen tijden als de Landgraaf. Immers, op verschillende punten ging hij reeds verloren; het mijnbedrijf, de huizenbouw en de landontginning eisten hun rechten op.

Op andere plaatsen werd het grachtenstelsel volgestort, doordat de omwonenden het bezigden als stortplaats voor rommel en afval.

Het stemt tot verheuging, dat in de laatste tijd de gemeentebesturen, naast en ondanks de talloze strikt-materiële problemen waarvoor zij zich gesteld zien, in sterker mate dan hun voorgangers, waakzaamheid betrachten ten aanzien van datgene wat de meer speciale belangstelling van ons allen heeft.

Zo werden nog in het allerjongste verleden, door het gemeentebestuur van Brunssum, met aan het hoofd burgemeester Quint — die zich uitvoerig in het terrein door mij liet voorlichten — maatregelen getroffen welke er op gericht zijn, datgene wat van het oudheidkundig monument nog over is, in ongeschonden toestand te behouden en waar mogelijk, de aangerichte schade te herstellen.

Overeenkomstige maatregelen werden ook reeds toegezegd van de zijde der Staatsmijnen.

Als bestuurslid van de Historische Kring „Het Land van Herle” wil ik niet nalaten op deze plaats ook uiting te geven aan onze erkentelijkheid ten opzichte van de directie van de Staatsmijnen en die der Oranje-Nassaumijnen voor de in verschillend opzicht bij het streven van onze Kring ondervonden steun.

Als bewijs voor de ook overigens in het gebied van Brunssum sterk oplevende belangstelling voor het verleden van plaats en streek, moge hier tevens reeds de aandacht worden gevestigd op een zeer binnenkort ter perse gaand omvangrijk werk, van de hand van pastoor W. Moonen, getiteld „Brunssum de eeuwen door”, waarin, naast de historie, door de schrijver ook aandacht geschonken wordt aan de oudheidkundige verschijnselen in de bodem der omgeving.

In de kring van de vereniging „Het Limburgs Landschap” vestigde ondergetekende reeds eerder de aandacht op de Landgraaf-verschijnselen bij de bestuurders, dhrn. Dr. A. A. Thiadens en Ir. D. C. van Schaik.

Thans mijn referaat besluitend moge de hoop worden uitgesproken, dat hetgeen gerelateerd werd er toe moge bijdragen, de bijzondere belangstelling van ons meest competent, alzijdig bewerktuigd en besluitvaardig orgaan, de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek, te vestigen op een landsdeel dat ik meende te mogen noemen „een oudheidkundig waardevol landschap in gevaar”.

Ik hoop er in geslaagd te zijn zowel de waardevolheid ervan, alsook het acute karakter van de dreigende gevaren te bewijzen.

Nogmaals moge hier worden herinnerd aan hetgeen reeds eerder werd aangehaald uit het „Voorwoord” van Prof. Byvanck in het „Gedenkboek van Giffen” van 1947 nl.: dat de opgravingsdienst vooral zal moeten optreden „waar objecten met vernietiging worden bedreigd”.

U wilt mij toestaan te eindigen met het uiten van een suggestie op een concreet punt : Kan Uwerzijds niet de mogelijkheid worden geschapen

althans op één van de onopgehelderde vraagpunten een op exacte onderzoekingen gebaseerd antwoord te verkrijgen, nl. ten aanzien van de ouderdom, c.q. de tijd van ontstaan, van het wallencomplex, de Landgraaf?

Mag niet worden verondersteld, dat hier waarschijnlijk in de een of andere richting een opheldering zou kunnen worden verkregen, door middel van inschakeling van een der jongere hulpwetenschappen van de archaeologie, ik bedoel de palaeo-botanie met haar z.g. pollen-analyse? Punten met voor dit soort onderzoek gunstige bodemgesteldenis zijn m.i. ruimschoots in het terrein aanwezig.

Terwijl deze suggestie in Uw gewaardeerde overweging moge worden aanbevolen wil ik besluiten met U dank te zeggen voor de tot het houden van dit referaat zo welwillend geboden gelegenheid.

UBACH OVER WORMS.

F. X. SCHOBEN.

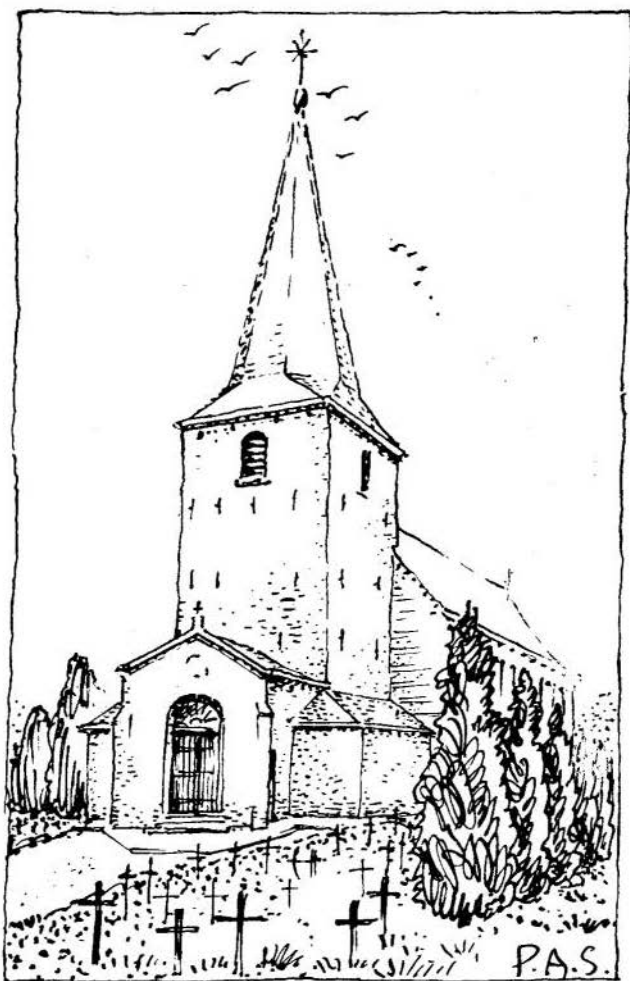
750 JAAR

parochie
simpelveld

In 1953 zal Simpelveld het feit herdenken, dat 750 jaar geleden de monniken van de abdij Mont Cornillon als pastoor naar deze parochie kwamen.

In de maand October van het jaar 1203 begaf zich de bisschop van Luik, Hugo de Pierrepont, de twintigste opvolger van Sint Lambertus, naar het klooster Mont Cornillon, bij Luik gelegen. In de ruime kapittelzaal, met zijn prachtige Romaanse gewelven wachtten de monniken, op stenen muurbanken gezeten, het hoge bezoek af. Omringd door vele hoge prelaten en edelknepen trad de Prins-Bisschop de zaal binnen. Hij was naar deze beroemde abdij gekomen om o.a. aan haar zorgen ook het bestuur over de parochie Simpelveld toe te vertrouwen. Bij die gelegenheid kreeg de abdij het recht om er eigenmachtig de pastoor aan te stellen en wel uit haar eigen kring, die der Norbertijnen, naar hun wit habijt ook wel Witheren genoemd. Dit recht — patronaatsrecht geheten — heeft de abdij gehad van 1203 tot 1796 (1). Mont Carnillon werd gesticht in 1124. De hertogen van Limburg en na hen ook hun opvolgers, de hertogen van Brabant, hadden recht van verblijf in de abdij. De bisschop, Jan van Vlaanderen, wilde aan dit recht een einde maken. Hij veranderde in 1237 de abdij in een burcht voor zichzelf. De Norbertijnen moesten verhuizen naar een hoeve, Beaurepart ook wel Belli-Reditus geheten, eveneens in de omgeving van Luik gelegen. De hertog, Jan van Brabant, berustte hierin echter niet. In

(1) Memorieboek van pastoor Didden, pag. 4.

Bijgaande afbeelding van de Oude Kerk van Simpelveld, naar een tekening van P. A. Schols, geeft de toestand weer van rond 1920.

Teneinde plaats te maken voor het tegenwoordige kerkgebouw werd het oude afgebroken, deels in 1923 en deels in 1936.

Het onderste gedeelte van de zware, effen, vierkante weststoren, opgetrokken uit Kunrader steen, werd toegeschreven aan de 12e eeuw; volgens de „Voorlopige Lijst der Monumenten van Geschiedenis en Kunst”, deel VII/1926, dateerde het bovenstuk met achthoekige houten spits uit de 17e eeuw. Voor het eenbeukig schip van vier traveeën, uit baksteen, met groefstenen banden versierd, in- en uitwendig met pilasters versterkt en door rondboogvensters verlicht, vermeldt genoemde lijst als bouwjaar 1692. De portaalbouw vóór de toren dateerde uit de 2e helft der 19e eeuw.

1291, daags na Hemelvaart, liet hij de burcht door 300 ruiters omzingelen. Bij het aanbreken van de dag bestormden 32 ruiters onder aanvoering van Herman van Witem (slotvoogd van kasteel Limburg en oud-bevelhebber van Maastricht) de hoofdtoren. De aanslag werd echter ontdekt en mislukte. Uit wraak hielden de Luikenaren een strooptocht in het Brabantse graafschap Daelhem en verwoestten 48 dorpen en gehuchten (2). De abdij Bearepart werd in 1796 opgeheven en gedichtans gebruikt als groot-seminarie van het Bisdom Luik. De prelatuur is tot het bisschoppelijk paleis ingericht.

Als bijzonderheid hierover is nog te vermelden dat Mgr. Zaepfel (3) in 1802, door Napoleon als le Consul, tot bisschop benoemd werd van het gebied, omvattende de tegenwoordige provincie Luik, Belgisch Limburg en een groot gedeelte van Nederlands Limburg. Hij kreeg van Napoleon de oude Norbertijnerabdij Bearepart tot woning toegewezen en 10.000 franken ter beschikking gesteld bij zijn inhuldiging.

De eerste pastoor van Bearepart die in 1203 naar Simpelveld kwam, vond er echter reeds een heel eenvoudig kerkje in Romaanse stijl opgetrokken. 't Was een éénschepig gebouw met kleine ronde vensters en een plumpe mergeltoren. Tot patroon van de kerk werd gekozen de H. Remigius, de bisschop van Reims, die in 496 Clovis doopte. In de abdij van Bearepart werd Remigius bijzonder vereerd. (Schimmert, Slenaken en Klimmen zijn de 3 andere plaatsen in Limburg, die de H. Remigius tot patroon hebben.)

De naam van deze eerste pastoor is niet bekend. In 1287 was een pater Nicolaas parochieherder. Zijn parochie strekte zich uit over Simpelveld en Bocholtz met de gehuchten die ook thans tot deze plaatsen behoren. De meeste van deze gehuchten ontleen hun naam aan een alleenstaande laathoeve of boerderij, zoals Soureth, Imstenrade, Bulkum enz.

In 1231 geeft Theodorus van Houffalize aan de Cistercienserinnen van Val Benoit — bij Luik — zijn aandeel in de tienden van Simpelveld. Jean de Eppes, bisschop van Luik, bevestigt dit in het zelfde jaar (4). Val Benoit werd in 1224 gesticht door Otto de Prez, kanunnik en daarna deken van de Collegiale kerk van St. Paul in Luik, voor reguliere Augustijnen. Deze gingen reeds in 1230 weg en in 't zelfde jaar kwamen er de Cistercienserinnen uit Robermont. De abdij Val Benoit bezat in Simpelveld vele goederen o.a. de hof in de Waalbroek en verder gedeelten van Bocholtz, Soureth en Bulkum (5).

Van de tienden van Simpelveld en Bocholtz is Val Benoit in het bezit gebleven tot 1671. De groot-commandeur van de commanderij der Duitse Orde de Alde Biesen, de Bongart, werd toen eigenaar. Deze schonk ze aan zijn commanderij.

De tienden waren toendertijd de voornaamste kerkelijke inkomsten. Elke

(2) H. Mosmans: De Heeren van Witem. Venlo, 1923. Blz. 26.

S. P. Ernst: Histoire du Limbourg, enz. Luik, 1840. Dl. V, blz. 7.

(3) W. Goossens: Geschiedenis v.h. Bisdom Roermond. 1927. 4e Dl. Blz. 203 en 204.

(4) Publications de Limbourg, enz., dl. 21, blz. 129 e.v.

(5) Publications de Limbourg, enz., dl. 70, blz. 190.

tiende korenschoof en elke tiende van 't veldgewas, hout of andere inkomsten van de boerderijen van de parochie kwamen aan de eigenlijke vergever van de kerk, dus aan de abdij Bearepart. De pastoor genoot de zgn. kleine tiende o.a. van de mindere vruchten, zoals haver, appels en peren, maar vooral $\frac{1}{3}$ van de totale tiende. Val Benoit bezat $\frac{2}{3}$. Bij de opmeting der tienden in 1454 wordt dit duidelijk aangehaald. Hij woonde destijds op 't platteland op een hoeve.

In 1233 sluiten de kloosters Bearepart en Val Benoit een overeenkomst om te „Simpleve” een schuur te bouwen tot het opbergen der tiendevruchten (6). De inkomsten waren blijkbaar heel goed want in 1247 wordt deze schuur reeds vergroot. De verhouding tussen de Abdis van Val Benoit en de abt van Bearepart schijnt naar aanleiding der tienden gespannen geweest te zijn. In 1260 wordt een regeling getroffen die elk meningsverschil voor de toekomst opheffen moest. Bij dit contract werd de betaling geregeld van 't cathedraicum, 'n soort belasting van hoogstens twee goudgulden (solidos) die de diocesaan priester aan de bisschoppelijke stoel (cathedra) moest betalen als teken van onderdanigheid en het obsonium ('n tiendebelasting in natura) der kerk van Sempelveld (7).

De parochie Sempelveld was in de eerste helft van de 13e eeuw nog niet in het bezit van een klok. Want in 1262 verordonneert de deken van Maastricht, dat er 'n klokje aangeschaft moest worden, dat men tot buiten 't kerkhof horen kon. Zij moest verschaft worden door degene die de tiende ontving — de patronaatsheer dus. Wilde de parochie een klok hebben, die in 't gehele kerspel hoorbaar was, dan moest zij ze zelf betalen. In 1282 verklaart de deken echter, dat de abdij van Bearepart het volgende moest geven: een grote klok die in de hele parochie hoorbaar was, verder de ornamenten van het altaar, 'n misboek met muzieknoten, twee gebrandschilderde ramen en de vloer der kerk diende met tegels belegd te worden (8).

Daar de oude registers van de abdij Bearepart over de jaren 1250—1400 niet meer bestaan, zijn de gegevens over de parochie uit die tijd zeer schaars. We weten, dat in 1331 een Jan Ouritun onder Abt Libertus en in 1454 Jacques Burchloon pastoor waren. Onder 't pastoraat van deze laatste had in 1454 een hernieuwde opmeting der gronden van de kerk plaats. Dit werd gedaan door de landmeter der streek, Claesken Willems (9).

In 1470 keurde Jacq. Burchloon als pastoor de overdracht goed van een kapel te Bocholtz aan de Kruisheren te Aken. Deze was gesticht als zoenaltaar door de moordenaars van Jan van Gronsveld in 1386. De opvolger van Burchloon die in 1473 pastoor werd was Mathieu van Tongeren. Deze was tevens prior te Reckheim in België. Daarom zal hij

(6) Publications de Limbourg, enz., dl. 21, blz. 131 e.v.

(7) Publications de Limbourg, enz., dl. 21, blz. 135.

(8) Publications de Limbourg, enz., dl. 21, blz. 139.

(9) Publications de Limbourg, enz., dl. 8, blz. 167.

wel zelden of nooit in Simpelveld verbleven hebben, maar de dienst laten doen door een waarnemer.

Vanaf 1511 tot heden is in de lijst der pastoors geen onderbreking. In 1511 was Andries van Donrad pastoor. Zijn naam wordt nog genoemd in een acte van 1536. Hij stierf in 1558 en werd opgevolgd door Hendrik Bollandt. Onder diens pastoraat werd door de Koning van Spanje — als hertog van Brabant — in 1567 een schatting gevraagd op de geestelijke goederen en renten in 't Land van Overmaas. Door de geestelijke overheid in 't land werd een subsidie toegestaan tot een bedrag van 8000 Brabantse gulden, waarvan de pastorie te Simpelveld 40 gulden moest bijdragen ⁽¹⁰⁾.

In 1571 komt de bekende pastoor Arnold Didden naar Simpelveld. Door de abt van Beaurepart, à Flémalia, werd hij geïnstalleerd. Onder zijn bestuur wordt de parochiekerk „Moederkerk” genoemd daar in Bocholtz een „Dochterkerk” aanwezig was. Er waren toen in Simpelveld en Bocholtz 500 communicanten. De plaatselijke heer was Johan van de Bongard. De koster heette Petrus Sutz. Deze handelde in Miswijn, kaarsen en bakte hosties. Over de inkomsten van zijn leveringen heeft hij een geschil gehad met het kerkbestuur. Het proces kwam voor te 's Hertogenrade. De uitspraak luidde, dat het kerkbestuur verplicht werd hem direct uit te betalen. Pastoor Didden heeft in zijn pastoraat veel avonturen beleefd. Deze beschrijft hij in een door hem aangelegd „Memorieboek”. Ter illustratie kunnen we hierbij vermelden dat hij zeven maal door Staatse en éénmaal door Spaanse troepen ontvoerd werd. Opdat de papieren van zijn parochie niet verloren zouden gaan, copieerde hij deze in zijn Memorieboek, terwijl hij daarin tevens zijn eigen lotgevallen optekende. Datgene wat de schrijver over zijn eigen persoon verhaalt, kenmerkt op de meest markante wijze het ongelukkige tijdperk van de 80-jarige oorlog in deze contreien. Voor de geschiedenis van Simpelveld is het boek zeer belangrijk, omdat er de oude schenkingen van de parochie en de goederen der pastorie — het wijsdomgoed — in worden aangehaald en tal van plaatselijke benamingen er in voorkomen. Gedateerd 29 December 1782 liet pastoor Sougnez voor het archief der parochie een afschrift maken in de abdij Beaurepart, waar het authentieke boek toen berustte. Het jaarboek houdt in 1598 op.

A. Didden bleef tot 1617 pastoor. Hij wordt nog genoemd in 1613, 29 Augustus, in de tienjaarlijkse dekenale visitatie der parochiekerk. Deze geeft kort en bondig de treurige toestand van de kerk onder Diddens postoraat aldus aan: vloer slecht, koor stuk, ruiten in de ramen ontbreken, het gewelf boven de doopkapel is ingestort, het overige gescheurd en vuil, alle ruiten in het middenschip stuk, er bevindt zich bovendien een scheur van onder tot boven in de oostelijke koormuur. De hele kerk dient hernieuwd te worden. Het hoofdaltaar is ontwijfd, de koperen monstrans is gebroken, doopvont gebroken, torenkapel bouw-

(10) Eg. Slanghen: Het markgraafschap Hoensbroek, enz. Maastricht, 1859. Blz. 86 e.v.

vallig. Volgens het zelfde register had de pastoor een kamertje gebouwd in de toren en een hoenderhok aan de toren. Dit was in die tijd geen zeldzaamheid. Zo wordt ook vermeld, dat pastoor Fabritius van Kerk-
rade in de de toren woonde (11).

In verband met de omstandigheden, waarin de pastoor verkeerde en zijn ouderdom in aanmerking genomen, wordt goedgevonden, dat de pastorie niet door hem wordt opgebouwd, doch dat hij in de torenkamer wonen blijft.

Opvolger van pastoor Didden werd in 1617 Pater Anton Jamar. Door abt Adam Sluis werd hij geïnstalleerd. Zijn kerkmeesters waren Werner Breem, Leonard Bendels, Joan Vrenckens en Jan Remkens, die als plaatsvervanger had Herman Hamers. Onder 't pastoraat van Jamar, dat gedeeltelijk in de periode van het Twaalfjarig Bestand (1609—1621) viel, werd de restauratie van de kerk ter hand genomen.

De dekenale visitatie over de toestand van de kerk wordt met de laco-
nieke opmerking besloten: men ga verder met de restauratie. Over Jamar zelf wordt 't volgende opgemerkt: de Pastoor spreekt slecht Duits en kan niet in die taal preken, men zorge voor een kapelaan die de pastoor hierin vervangen kan. Deze kapelaan, waarschijnlijk de eerste voor Simplveld, is gekomen. Hij preekt 's Zondags en geeft in de Duitse taal katechismus-onderricht. Eerst onder Jamar's opvolger is de restauratie van de kerk voltooid.

(11) De Maasgouw, 1918. Blz. 20—21.

(Wordt vervolgd)

H. VAN WERSCH

UIT DE HISTORIE DER

oude huizen te Heerlen.

HET HUIS, GENAAMD „DEN HELM”,

gelegen aan de Gasthuisstraat—hoek Emmastraat.

In de serie der besprekingen van oude woonhuizen, die binnen de kom van Heerlen lagen, volgt thans een uiteenzetting over „den Helm”. Deze naamsaanduiding wettigt het vermoeden, dat ten tijde der plattelands-
vesting Herle t.g.v. zijn ligging in de schaduw der walmuren er gehelme
krijgslieden onderdak genoten (1).

(1) *J. v. Lennep en J. Ter Gouw: De uithangteekens, enz. A'dam, 1868. Dl. I. Blz. 36 en 385. Wij citeren o.m.: „In het laatst der 14e eeuw bestond er te Den Haag een herberg, waar de Helm uithing, alzo reeds een heraldiek uithangteeken. Die helm zal wel hebben moeten aanduiden, dat daar edele heeren gehuisvest werden... in 1390 werden er twee edellieden vrijgehouder door hertog Albrecht. „In den Helm” kwam te Den Haag nog in 1623 voor op de hoek Noordeinde—Hartogstraatje; te Maastricht in 1550; te Amsterdam in 1566 en 1567; te Delft op de Mart in 1572, alsmede te Tongeren, waarbij de functie v.h. huis die van een voorname herberg blijkt te zijn.”*

In het najaar van 1951 is dan eindelijk de ruïne afgebroken van het huis op de N.O.-hoek Emmastraat—Gasthuisstraat, een sombere herinnering aan de voorbije oorlog, door brandbommen getroffen, bedacht met de minder mooie bijnaam van „rattenpaleis”, maar met een historie, die tot in het grijze verleden teruggaat.

In de Gichtregisters van de Hoofdbank Heerle, die in het Rijksarchief te Maastricht worden bewaard, komt het huis „den Helm” herhaalde malen ter sprake.

Op 15 Maart 1683 woonde er Coen Peuskens, gehuwd met Margaretha Clooth, die toen 75 rijksdaalders leende onder hypothecair verband van Hermanus Lamberts „Heer van het adellijk huis Cortenbach, koopman der stad Aken”. (Gichtregister, L. v. O. No. 2029, blz. 338).

Op 10 Juli 1704 liet Matthijs Meyers, weduwnaar, er zijn testament op schrift stellen. (L. v. O. No. 2033, blz. 141).

Op 21 Juni 1706 had er een z.g. „erfbuijtinghe” (ruiling van onroerend goed) plaats tussen Matthijs Peuskens en Jan van Gulpen. Eerstgenoemde droeg aan Jan van Gulpen over zijn aandeel in het huis den Helm, „te weeten de schuijre, het camerken aen de straet en Stooften aen de straet met noch vijfden halven voet daerachter, recht door en over den neeren oock recht aff in de aerde, met den kelder daeronder liggende, ende solder daer en boven met de halfve esden ende een gedeelte in den mesthoff.” Jan van Gulpen van zijn kant betaalde aan erfpacht „vyffden halven cop roggen ende een molter haever, alsmede een halff vatt ende eenen halven cop terwe, uijtgeldende aen de Geijstelijke Pacht deser Hoofdbancke Heerle, waervoor het huijs, den Helm genaemt, is geaffecteert en verhypotheseert.” Bovendien geeft hij aan Matthys Peuskens in eigendom een sille land in het Cruijtzervelt, met nog een som gelds groot 600 gulden (L. v. O. No. 2033, blz. 263).

Op 21 Sept. 1713 leende Matthijs Bour gehuwd met Elisabeth Peuskens 600 gulden van de juffrouw Coenen onder hypothecair verband van zijn gedeelte van het huis „den Helm”. De belendingen van dit gedeelte waren: ene zijde Nijst Schils, andere zijde Jan van Gulpen, een hoofd de gemene straat (L. v. O. No. 2034, blz. 221).

De 27e April 1716 verkocht genoemde Matthijs Bour zijn deel in het huis den Helm met bijhorende koolhof, voor 500 gulden aan zijn zwager Nijst Schils, gehuwd met Catharina Peuskens. Laatstgenoemde nam de hypotheek van 600 gulden over (rente 5%) en verbond hiervoor zijn deel van het huis en hof „den Helm”, belendingen ene lange zijde de Gasthuisstraat, andere lange zijde Peter Wetzels, een hoofd Jan van Gulpen, ander hoofd Jan Boust, met „een coolhof daer tegens over geleege, ene lange zijde de erfgenamen Coen Boust, andere lange zijde den hof van het huijs de Croon, een hoofd de Gasthuisstraat,” en ten slotte 212 kl. roeden land aan het Kempken (L. v. O. No. 2034 blz. 393 en 395 en No. 2040, blz. 74).

Op 8 Mei 1732 verklaarde genoemde Nijst Schils, als weduwnaar van wijlen Catharina Peuskens, een zoon te hebben uit zijn eerste huwelijk, genaamd Jaspas, en thans van plan te zijn „hem te begeeven in tweeden

houwelijck met Anna Cuelaers, weduwe van wijlen Hendrick Saveur." Hij doet daarom aangifte van zijn eigendom, n.l. huis, hof, koolhof en mesthof, „genaempt den Helm in de Gasthuysstraet gelegen, ene lange zijde de straet, andere lange zijde Hendrik Dijcks, een hoofd de Wede Jan van Gulpen," alsmede ongeveer 6 sillen weidebeemd, en akkerland gelegen binnen deze Hoofdbanke (L. v. O. No. 2036, blz. 525).

Op 10 Nov. 1732 leent Jaspas Schils gehuwd met Catharina Dautzenbergh (de zoon van Nijst Schils voorn.) 400 gulden tegen 5% rente van „de Eerwaardige Paeters Conventuale der Carmolters binnen Aeken" onder hypothecair verband van zijn huis, schuur, en stallen „genompt den Helm geleegeen binnen Heerle, het welke hem naer doot van sijn vaeder in eigendom toe behooren sal, reygenooten ene lange sijde de weduwe en erfgenamen Paeters, andere lange sijde den wegh, een hoofd de wed. Jan van Gulpen, ander hoofd Jan Boist" en een „camp gelegen aan den Beck," verder verbindende zijn persoon en „alle andere noch hebbende en verkrijgende goederen waer gestaen ofte geleegeen" (L. v. O. No. 2036, blz. 560).

Op 11 Jan. 1759 was Catharina Dautzenbergh te Maastricht ten kantore van Notaris P. Frederix (haar man, Jaspas Schils was inmiddels overleden). Bij haar was haar dochter Anna Maria Schils. De aanwezigheid te Maastricht betrof het definitief regelen van een minder prettige zaak. Haar dochter Barbara was onlangs „op den Ouden Stadthuijse (binnen Maastricht) in heghthenis gestelt." Waarom dit geschiedde, wordt niet vermeld.

Zoals zij zegt hebben haar vrienden zich gewend tot de „Edele Achtbare Heeren Hoog Schout en Schepenen van den Hoogen Brabantsen gerechte te Maestricht" en kon deze zaak geregeld worden tegen betaling van „ontrent 950 gulden." Voorwaar geen kleinigheid! Verder lezen we dan: De comparanten (Moeder en dochter) niet in staat zijnde om die somme bij te brengen ofte fourneeren, hebben haar genoodsaakt gevonden daertoe Vrienden op te zoeken, die haar hier innen souden behulpsaem weesen, tot soo verre dat Jan Diederer, inwoonder van Schinnen sigh heeft laten induceeren (overhalen) om hiertoe te contributeeren eene Somme van 600 gls. cours voors., waarmede de voors. kosten bij supplement (met toevoeging van) nogh andere penningen door de vrienden bijeen gemaakt, zijn worden betaalt."

Tot meerdere zekerheid voor genoemde Jan Diederer van het verstrekte kapitaal en de rente ad 4% verbindt Catharina Dautzenbergh haar huis, moeshof en verder toebehoor „den Helm" genaamd, gelegen te Heerle in de Gasthuisstraat, belendingen: ter eenre Jan Boust, ter andere Gilis van Gulpen, en verder „alle haare andere so meubele als immeubele presente en toekomende goederen ter wat plaetse geleegeen ofte vindbaar." Catharina Dautzenbergh en haar dochter Anna Maria traden hier mede op voor de andere kinderen, resp. broers en zusters te weten: Barbara (reeds genoemd), Maria Catharina, Johan Leonard, die nog minderjarig was, Dionisius en Peter Caspar Schils, welke beide laatsten „uytlandig" waren op dat ogenblik. (L. v. O. No. 2042, blz. 20).

En zo stak men zich in schulden, waar men niet meer uit kon komen. Het huis verviel bij gebrek aan het nodige onderhoud, daar het geld hiervoor ontbrak. De schuldeisers werden ongeduldig. De belastingen werden niet betaald. Om gerechtelijke verkoop met te lage opbrengst ten laatste nog te voorkomen, liet men het huis op de koopwaarde schatten en zag men uit naar iemand die het zou willen kopen.

Op 10 Aug. 1761 had ten overstaan van Notaris L. G. Pelt de verkoop plaats van het huis den Helm „met de daaraan gehoorende Schuijre stallinge backhuys misthoff brouwerije met het brouwgetuyg alle ap en dependentie van dien alsoock den coolhoff daartegens over geleege neffens den Croon en Christiaen Goosens (den Smit).” De koopsom was na taxatie door Machiel Pijpers, Johannes Schils, Frans Lenarts en Jacobus Ceularts vastgesteld op 1640 gulden, de gulden berekend tegen 18 mark. Godsheller 5 stuiver, licoop een half ton bier.

Koper van het huis de Helm, waarin dus toen een brouwerij gevestigd was, werd Frederick Schepers, gehuwd met Anna Maria Merckelbag, inwoonder alhier.

De koper nam de hypotheek over en betaalde de schulden voor de verkopers tot een totaal bedrag bij elkaar van 1238 gulden 9 stuiver. Dus bedroeg het restant van de koopsom nu nog 401 gulden 11 stuiver, waarvoor het huis de Helm verbonden bleef. Frederick Schepers zou hiervan 5% rente betalen en beloofde het bedrag van 401 gulden 11 st. te zijner tijd te zullen betalen wanneer de kinderen Schils, die zich „buyten lands” bevonden bij hem zouden komen om elk hun deel te ontvangen. Dan hebben de verkopers nog schulden gemaakt bij de Baron van Belderbusch op Ter Worm, Madame Frichapelle en Mijnheer Pastoor, doch weten niet hoe groot deze zijn. Schepers verbindt zich ook deze, wanneer hiervan de bewijzen worden overgelegd, te betalen met de interessen „voor soo verre de voormelde resteerende somme (ad 401 gld. 11 st.) bij reyckt.” Het was dus nog zeer de vraag of er wel iets voor de kinderen Schils zou overblijven!

Het huis den Helm was belast met de schattinge, met drij vatt terf (pacht) in de geestelycke sackrente en 9 buschen (chijns) in de Carte van Rinneberg. (L. v. O. No. 2043, blz. 336.)

Op 1 Juni 1765 werd in de Helm een koop gesloten, waarbij Herman Ross uit Schandelen 371 kleine roeden land, gelegen in de Heugde, kocht van Wilhelmus Cloot, pachter van de hoeve in 't Leen in de Heerlijkheid Schaesberg, voor 4 schellingen de kl. r. alsmede een veulen van een jaar in de koop. Overeengekomen werd dat indien dit veulen niet binnen 6 weken naar de zin van de verkoper zou geleverd worden, de koper hiervoor in de plaats 20 Croonstukken en een Carolin zou moeten betalen. (L. v. O. No. 2044, blz. 454.)

Op 5 Januari 1766 verschijnen voor Notaris L. G. Pelt te Heerlen drie van de kinderen Schils, te weten Maria Catharina Schils gehuwd met Gerhardus Souren, wonende op Caumer, Joannes Leonardus Schils, mede optredend voor zijn broeder Peter Caspar, „beyde in dienste van den Koning van Vranckreijk,” en Anna Maria Schils, echtgenote van Mar-

tinus Haijben (ook geschreven: Haeben), wonende te Luijk, gezamenlijk mede optredend voor hun broeder Dionijs. Zij ruilen weide en land voor een ander perceel met Frederick Scheepers, gehuwd met Anna Maria Merkelbag. De schuld aan de Pastoor van Heerlen, groot 100 gulden, wordt afgelost. Ook „bekennen de Comparanten alhier present hun aendeel uyt de (koop) penningen ontfangen te hebben, alsmede Leonard Schils 't selve voor sijn broeder Peter Caspar ende het aendeel van Dionijs Schils sall blijven staen tot tijt en wijlen men sall gehoort hebben off denselve nog int leven is. Verders verklaeren deselve Comparanten nogmaels te approbeeren en te ratificeeren de acte van coop aengaende het hujs en goederen den Helm door Frederick Scheepers (voornoemd) ingecogt in dato den 10 Augusti 1761 sonder nu off ten ewige dage daertegens ietwes contrarie te moveeren” (daar iets tegen in te brengen). (L. v. O. No. 2045, blz. 118).

Op 20 Aug. 1766 pacht Fredericus Scheepers uit de Helm de hof en goederen „den Meulenberg” genoemd van Johan Lodewijk Wintgens, schepen alhier, gehuwd met Mevrouw Maria Elisabet Roper, voor de tijt van 12 jaar, ingaande half Maart 1767.

Op 27 Februari 1767 leende Frederick Scheepers voorn., gehuwd met Anna Maria Merkelbag, 1100 gulden van Mejuffr. Eva Misset, wede van de Heer Predikant Wintgens, tegen 4% rente. Het opgenomen geld diende ter betaling van 3 bonderen land, gelegen op den Molenberg en gekocht van de Heer J. L. Wintgen. Door Scheepers werden hypotheccair verbonden deze 3 bunder, zijn huis, hof en koolhof gelegen binnen Heerlen „den Helm” genoemd — reigenoten Willem Boest en Nicolaes Jans — alsmede zijn verdere eigendom.

Deze acte werd gepasseerd te Eijsden ten overstaan van Notaris L. G. Pelt uit Heerlen. Getuigen waren de Heer Hendrik Nolens „Borgemeester tot Eysden” en Geurt Geurten, inwoonder aldaar.

Zeven jaar later, op 27 Februari 1774 werd deze hypotheek afgelost door de Heer Francis Stassen namens Frederick Scheepers. (L. v. O. No. 2045, blz. 442.)

De 21 Augustus 1767 had te Maastricht ten overstaan van Notaris Adam Matthias Gudi een „erfmangelinge” (ruiling) plaats tussen Simon Honinx gehuwd met Catharina van Gulpen, wonende te Maastricht en Frederick Scheepers, gehuwd met Anna Maria Merkelbag, wonende te Heerlen. Eerstgenoemde „verclaerde hiermede bij form van erfmingelinge over te dragen seekere part in eenen bouw genaemt den Helm gelegen tot Heerle bestaende in eene geheele camer neffens de Gasthuijsstraet met den geheelen neering (bedoeld is: neeren) daarnaest. En een part van den kelder ter seyde van de voorn. Gasthuijs straet keerende ter andere seyde soo verre de muijr gaet daer de trappen aenleggen van No. 2, daarvan gaende tot op het midden van den stijl daertegens over. En verders soo als te sien is bij het act van partage gepasseert voor den gesworen Landmeester H. Rhoen, en aen sijns Comparants huijsvrouwe (Cath. van Gulpen) sub No. 1 ten deele gevallen, met de lasten daerop staende”. De tweede comparant Scheepers geeft hiervoor

in ruil „54 kl. r. bosch, den Oombosch genoemd, met de lasten daerop staende.” Bovendien zal hij binnen 3 weken nog uitkeren aan Simon Honinx 60 pattacons, Aker koers, en een malder terwe, „waarmede beyde comparanten omtrent hunne erfmingelinge verklaerden content te zijn.” (L. v. O. No. 2046, blz. 33).

In 1779 werden door de plaatselijke overheid de nieuwe leggerboeken in gebruik genomen. Op folio 285 van de Dorpsrotte staat het huis van Frederik Scheepers aldus beschreven: 12 kl. r. hujs en verdere bouwagie, gelegen in den dorpe Heerlen in de Gasthuijsstraet, reijgenooten eene zijde Frans Willem Boest d'ander en een voorhoofd de straat, het ander hoofd Nicolaes Jans. Bij coop van d'erfgen. Jaspar Schils en Simon Konings (moet zijn: Honinx). Belast met hele schat en aen de geestelycke goederen met 3 vat en $\frac{1}{3}$ van $2\frac{1}{2}$ cop tarwe, betaelbaer met P. Keulaers cs. (Rotteboeken Gemeentearchief Heerlen).

In de bevolkingslijsten van 1796 opgemaakt op last van het Franse bestuur, wordt ook weer de naam van het huis niet vermeld. We kunnen aannemen, dat er toen woonden: Frederik Scheepers, 72 jaar, vader, Hubert Scheepers, 42 jaar, landbouwer; Jeanne Catharine Deheselle, 48 jaar, echtgenote; Frederik Scheepers, 17 jaar, hun zoon; Maria O. Scheepers, 13 jaar, hun dochter. Verder 3 dienstknechten, een meid, en een neef oud 19 jaar, genaamd Hubert Meertens. (Copieën Bevolkingslijsten 1796 gemeentearchief Heerlen).

In 1821 had alhier een registratie plaats van personen en vee. Bewoner van het huis de Helm blijkt nu te zijn: Jan Pieter Cloot, landbouwer, geboren alhier 4 Febr. 1789, gehuwd met Maria Odilia Ross, geboren alhier 19 Nov. 1789. Aan vee bezaten ze toen 3 stuks hoornvee boven de 2 jaar, en een onder de 2 jaar, alsmede 4 schapen. Er was een dienstbode: Maria Cath. Bisschops.

In 1825 hadden zij 3 stuks hoornvee boven de 2 jaar en 2 paarden boven de 3 jaar. Als personeel was er toen aanwezig een knecht geheten Frans en een dienstbode, Maria Catharina Massen. (Registratie-lijsten Gemeentearchief Heerlen).

Als hun kinderen worden vermeld: Johan Willem Hubert, Hubert Joseph, Herman Jozef, Pieter Jozef en Maria Ida. (Registratie-lijst 1825 en Bevolkingsregister afgesloten in 1862). Hun vader Jan Pieter Cloot overleed 25 Mei 1855 in de Helm en hun moeder 20 Maart 1856. De zoon Pieter Jozef vertrok 1 Juli 1857 naar Maastricht.

Omstreeks laatstgenoemd jaar werd eigenaar van de Helm Mathijs Jozef Quaedvlieg, landbouwer te Vrusschenbroek (Vrusschemig) gehuwd te Heerlen 19 Juni 1835 met Maria Theresia Hubertina Penners.

Omstreeks 1870 woonde er Johanna Cornelia Penners, weduwe van Willem Dautzenberg, daarna Gerard Dionisius Pancratius Penners. Laatstgenoemde overleed in de Helm op 9 April 1883 in de ouderdom van 86 jaar. Hij was ongehuwd en landbouwer van beroep.

De volgende eigenaar, tevens bewoner, was Markus Salomon Golstein, gehuwd op 23 Febr. 1877 met Henriette Goldstein. Hij overleed op 4 Mei

1981 in de ouderdom van 81 jaar en liet het huis de Helm na aan zijn echtgenote en kinderen.

De zoon Emil Golstein, koopman alhier, gehuwd met Sara Hartog, woonde ook in de Helm, overleed te Heerlen op 22 Oct. 1950 in de leeftijd van 67 jaar. Tijdens wereldoorlog II moest hij onderduiken. In die tijd werd eigenaar van de Helm M. H. Scherpenhuizen. In het jaar 1950 werd bij vonnis van de raad voor rechtsherstel het huis weer in eigendom toegewezen aan de Familie Golstein. (Gegevens Kadaster, Gemeentearchief Heerlen).

Deze toewijzing aan de Familie Golstein was maar een schrale troost: het oude huis was in 1944 door bommen getroffen en totaal onbewoonbaar geworden.

Op 3 Oct. 1951, een prachtige herfstdag, begon men met het omverhalen van de muren. Omstreeks half twee in de namiddag plofte een groot gedeelte (Noord-Oostkant) van de buitenmuur in de Gasthuisstraat omlaag. 12 Oct. d.a.v. was de afbraak voltooid en het puin gestort in de vrij diepe kelderruimten. En zo verdween weer een gebouw van het oude Heerlen, waar eeuwenlang bekende Heerlense families hebben gewoond, om plaats te maken voor een modern winkel-kantoor-flat. Met de bouw hiervan zal dit jaar begonnen worden.

Heerlen, 21 Jan. 1952.

JO HORST.

DE PASTOORS VAN SCHINVELD

Oorspronkelijk behoorde *Schinveld* evenals Brunssum en Jabeek, tot de parochie *Gangelt*. Toch verbleef er sinds eeuwen te *Schinveld* gewoonlijk een zielzorger, die „pastor” werd genoemd doch feitelijk maar rector was.

De parochie *Gangelt* werd gesticht omtrent 1180 door Goswinus II, Heer van Heinsberg.

Tot 1268 oefenden de Heren van Heinsberg het patronaatsrecht uit over deze parochie d.w.z. ze benoemden de pastoors, die dan door de bisschop van Luik bevestigd werden.

In 1268 droeg de Heer van Heinsberg, Theodorik II, dat recht over op de *Nobertinessen te Heinsberg*, die vanaf dat jaar de pastoors van *Gangelt* en vanaf 1579, toen Brunssum, *Schinveld* en Jabeek tot parochie werden verheven, ook de pastoors van deze parochies benoemden tot aan de Franse revolutie.

De pastoors waren dan ook in de regel *Norbertiesen*, ook Praemonstransers of *Witheren* genoemd.

Ziehier, voor zover bekend, de namen van de *Schinveldse pastoors* met enige bijzonderheden:

1. FRANS PIJLMANS (Pilmans of Pijls) (1521--1528).
2. DIRK HOUTBEKKERS.
3. JAN KRIJNS.
4. FRANS DE JONGHE.
5. JAN ENGELS (of Engelberts) in 1596; hij was tegelijkertijd kape-
laan van Jabeek.
Pastoor Engels schrijft in het kerkregister van Schinveld: „Ik krijg
een brood van elke parochiaan, maar wegens de hoge belasting
kunnen ze het nauwelijks missen. Behalve de contributies, het onder-
houd van een ruiter met knecht en vrijbuiters, die dagelijks bij ons
grosseeren, moet ik armoedig leven: driemaal werd ik door vrijbuiters
gevangen genomen en tweemaal gans gespolieerd.”
6. LEONARD NEVELSTEIJN tot 1664.
Op 5 Juli 1644 kreeg pastoor Nevelsteijn de pastorie in leen bij
officiële akte in bijzijn van Werner Vercken, gevolmachtigde van
leenheer Jonker Willem van Merode.
7. DIONIJSIUS SCHILS (1664—1668)
8. MATHIAS WEIJERS (1668—1676)
9. CHRISTIAAN VEUGEN (1676—1703) tevens tijdelijk deservitor
in Jabeek. In zijn tijd bedroegen de stoolrechten van de pastoor
f 291.— + een brood van ieder gezin.
10. MICHAEL INGENES (1703—1729) : van 1707 tot 1708 was hij
tevens deservitor van Jabeek. Op 28 December 1705 vroeg Ingenes
aan Mgr. Angelus d'Ognies, bisschop van Roermond, advies aan-
gaande een schending van het asylrecht, hetwelk hierin bestond, dat
het de burgelijke rechter verboden was, wetsovertreders in kerken
of op kerkhoven te vervolgen. De drossaard van het Graafschap
Amstenrade, Gerard Duijkers, had in de Kerstnacht een parochiaan
van Schinveld, die van doodslag beticht werd, op het kerkhof laten
gevangen nemen. Die man had iemand een been stuk geslagen,
maar deze was eerst tien maanden later overleden, zodat de dood
wel een andere oorzaak kon gehad hebben. Onder protest van de
pastoor had de drossaard de delinquent naar de gevangenis in
Amstenrade laten vervoeren.
11. SEVERINUS DAEMEN (1729—1751), te Schinveld overleden. In
1743 was burgemeester van Schinveld Seveer Mols, Oud-burge-
meester Jan Paumen, schepen Bertus Jans, koster Arnold Buijzers,
benoemd 19 October 1743.
12. FRANS HENDRIK LEIJNEN (Van den Berg of Leijn de Berg
(1751—1778), ook te Schinveld overleden.
Omdat hem de zogenaamde *competentie*, de bijdrage in zijn onder-
houd, door de *tiendeheffers* niet werd uitbetaald, maakte hij tegen
deze, de *proost van Heinsberg* en *Mej. Judith Duykers*, dochter van
de drost van de graafschappen Amstenrade en Geleen, wonend te
Aken, een proces aanhangig bij de Hoge Raad te Brussel op
4 Februari 1761.
Op 13 Dec. 1763 werd de proost veroordeeld om aan de pastoor

jaarlijks f 200.— te betalen met terugwerkende kracht tot 1760. De proost legde zich hierbij niet neer, beweerend, dat die last op Judith Duykers alleen drukte en ging tegen deze in proces in 1765. Bij vonnis van 1777 werd deze veroordeeld om de bewuste competentie te betalen. Dit proces, dat 12 jaar duurde, kostte aan de juffrouw niet minder dan f7369.—.

Omdat het onderhoud van de kerk verwaarloosd werd, waartoe de tiendeheffers ook verplicht waren, waren intussen de bewoners van Schinveld in 1768 een proces begonnen tegen dezelfde Judith Duykers. Dat proces duurde tot 1792 en liep hierop uit dat de juffrouw een geheel *nieuwe kerk* met *pastorie* moest bouwen, een nieuw *hoofdaltaar*, een *nieuwe preekstoel*, een *nieuwe communiebank* en een *nieuwe biechtstoel* laten aanbrengen en de verdere zorg voor 't onderhoud op zich nemen. Meer bijzonderheden hierover in „*Brunssum de Eeuwen door*”, dat binnenkort verschijnt.

13. SUITBERTUS DEUKEN (1778—1795).

Hij was een vurig patriot en hevig tegenstander van keizer Jozef II; hij werd tot pastoor benoemd door het curatorium van de Universiteit te Leuven, dat in sommige omstandigheden daartoe de wettige bevoegdheid bezat.

Hij stierf met zijn twee zusters, de koster Jan Janssen en behalve kinderen, nog 40 volwassenen, aan de Rootkoorts.

Omdat Pastoor Deuken zo patriottisch gezind was, kreeg hij op zekere dag bezoek van een troep patriotten. Zij werden door hem getraceerd op brandewijn: de lege flessen hingen ze in de noteboom op de Plats, zeker ter ere van van der Noot, de leider der Patriotten. In het begin van zijn pastoraat, van 1779—1781, stierven in Schinveld veel mensen aan buikloop. Van September 1795 tot Juni 1796 was het pastoraat vacant. Op 23 Juni 1796 werd tot pastoor benoemd:

14. JAN HENDRIK JANSSEN (1796—1799), geboortig uit Brunssum.

Wegens de vervolging door de Fransen heeft hij echter nooit in Schinveld geresideerd: hij hield zich schuil bij zijn ouders te Brunssum. Op 11 December 1799 werd hij pastoor van Brunssum, benoemd door Mgr. Robert van Velde de Melroy, bisschop van Roermond.

15. GERARD PIJLS. (1796—1800). Deze was niet pastoor, maar ondergedoken in Schinveld en oefende er in het geheim „*potestate delegata*” de zielzorg uit.

16. JAN PETER HORSTMANS. (1800—1803).

Hij was van de orde der Norbertijnen en kreeg reeds in 1803 zijn demissie.

In zijn tijd, 10 April 1801, woedde in Schinveld een vreselijke brand, waarbij 31 huizen in de as gelegd werden.

17. CORNELIS HABETS (1803—1811). Hij was gelijk zijn voorganger Praemonstratenser. Hij werd benoemd door de Luikse Vic. generaal Mgr. Zaepffel en nam ontslag op 14 Augustus 1811.

- In 1807 stierven in Schinveld 40 personen aan de pokken; in dat jaar overleed ook de bekende *Koon Knooken*.
18. JACOB SCHRIJVER (1811—1819). Hij was Dominikaan; in 1819 nam hij ontslag.
  19. HENDRIK HOUBEN (1819—1831).
Hij was geboortig uit Cortessem (België) en werd in 1831 pastoor van Rekel bij Loon.
  20. BERNARD WERNER KLINKENBERG (1831—1844).
Hij was Cistenciëner uit de abdij Val-Dieu; in 1844 nam hij ontslag en keerde naar de abdij terug.
  21. LAMBERT FRANS PRINCEN (1844—1854).
Deze was geboortig uit Weert en werd in 1854 pastoor van Haelen. Hij voerde het tarief in voor kerkelijke diensten, omdat de bewoners weigerden hem elk jaar een brood per gezin te leveren.
  22. HENDRIK WILLEM VAN HAEFF (1854—1857).
Van Haeff was geboortig uit Meerlo en werd in 1857 pastoor van Kessel.
  23. JUSTINUS EMMANUEL JOORS (1857—1877).
Hij was geboren te Susteren. Het zelfde jaar, dat hij in Schinveld kwam, braken er de pokken uit, de helft der bewoners, (toen $\pm$ 1000) werden aangetast; er stierven 22 kinderen en 9 volwassenen aan die ziekte. Joors leefde in voortdurende onenigheid met de burgemeester van die dagen, Peter Buijsers, o.a. over de eigendom van de toren. In 1861 moest de burgemeester bedanken en werd hij opgevolgd door zijn zoon Karel Buijsers.
  24. J. H. LEMMENS (1877—1900).
Hij bouwde in 1889 de *nieuwe kerk*, de „kathedraal van de Onderbanken”.
  25. RENIER VAN HALBEEK (1900—1903).
  26. G. W. ERNON (1903—1911).
  27. JOS. ARNOLDTS uit *Sittard* (1911—1916).
In 1916 werd hij pastoor van Nieuwstad.
  28. J. A. LUMENS uit *Limbricht* (1916—1921).
In 1921 werd hij deken van Schinnen.
  29. JOS. BOIJMANS uit *Schaesberg* (1921—1929).
In 1929 werd hij pastoor te Heijthuijsen.
  30. PAULUS BROUNS uit *Geulle* (1929—1933).
Hij was een begaafd en geestig schrijver, helaas te vroeg gestorven in 1933.
  31. AUG. GREIJMANS uit *Nederweert* (1933—1946).
In 1946 te Schinveld plotseling overleden.
  32. FRANS LANCKOHR uit *Voerendaal* (1946—heden).

W. MOONEN, Pastoor, Brunssum.

Het Heerlense Politiewezen

(slot)

in de achttiende eeuw

Omtrent de aanstelling van de nieuwe ordebewoorders vermelden de notulen van de banksvergadering van 5 Augustus 1777 het volgende:

„De Heer Lt. Schouth heeft ter vergaderinge gerapporteert, dat ingevolge Haar Hoo. Moog. Resolutie van den 2den May en diende soo genoemde Bedelvoogde aangestelt te worden, geevende in consideratie ofite, hoe seer de Banke uijtgestreckt is, men niet genoeg soude hebben met drie persoonen één voor Heerlen, één voor Voerendael en één voor Nieuwenhagen. En naedemael de naem van Bedelvoogd iets hatelijks bij sig heeft, ofte men deselve bij hun te geeven commissie niet soude konnen Banks-Boode off Banks-Schutten noemen. Is naar deliberatie goedgevonden datter drie persoonen onder de benoeming van Banksboode ofte Banksschutten sullen worden aangestelt één voor Heerlen, één voor Voerendael en één voor Nieuwenhagen op de volgende conditien:

1mo dat sij zullen hebben ses schellingen per weeke so doenlijk, (1 schelling = $\pm$ 50 cent),

2mo alle twee jaaren een rock, camisool, overrock, twee broeken en een hoed,

3to alle jaaren twee paar schoenen en twee paar slopcoussen,

4to een snaphaan, twee pistoolen, een sabel en een stock.

En wat aengaeft de instructie, commissie en couleur van kleedinge is goedgevonden de Heer VIGNON qqa en Sr. HENNEN te authoriseeren omme gesaementlijke met de Heeren Commissarissen van de andere Bank te confereeren en te resolveeren soo als dienstig sal worden geoordeelt.

En is bij deese occasie geresolveert dat het tractement van Pieter STAHR als Bedelvoogd sal koomen te cesseeren, en dat Heeren Commissarissen van deese Banke sig sullen adresseeren aan Lt. Stadhouders en Commissarissen der Leenen, en versoeken sooals gebruikelijk gesubsidieert te worden naar hunne quote ad 52 in het hondert in deese extraordinaire bekostinginge, soo als ook in de costen van den gevangentooren en het paveij van den weg nae het Kerkhoff van Heerlen, en van de nieuwe brugge etc. En ingeval men geene betaalinge van de Leenen kan bekoomen, worden Commissarissen geauthoriseert sig direct aen Haar Hoo. Moog. klagtig te adresseeren”.

Naar aanleiding van dit besluit werden als bankbodens aangesteld Hendrik KRANTS, Frederik Paulus HEIJMAN en Jacob SMIT. De beide eerstgenoemden traden op 1 October 1777, de derde op 15 November van dat jaar in dienst. KRANTS was na 1 November 1778 niet meer in functie. Hij werd niet vervangen, zodat de dienst voortaan slechts door twee bankbodens werd waargenomen.

In 1777 ontvingen de banksbodens Jacob SMIT en Fred. Paulus HEIJMAN op last van den Drossaard VIGNON een paar steevels (laarzen) en twee paar schoenen. Hiervoor werd 40 gulden verantwoord. In 1780 werden opnieuw steevels en schoenen aan twee bankbodens verstrekt. Aan de voorwaarde, dat zij „alle jaaren twee paar schoenen” zouden bekomen heeft men zich dus blijkbaar niet gehouden; ook in het vervolg heeft men daaraan niet voldaan.

De banksbode HEIJMAN is 21 October 1781 overleden. Aan zijn weduwe werd vier weken tractement uitbetaald om „haar tot reisgeld

bij vertrek te dienen". Ook de doorkist, gemaakt door Jacobus SCHILS, werd door de Bank betaald.

De banksbode SMIT schijnt slechts tot 4 November 1782 in functie te zijn gebleven; tenminste tot die datum werd zijn tractement uitbetaald. Op 2 December 1781 trad Adolph REULS als banksbode in dienst.

In 1782 fungeerde als banksbode Steven BEKKERS, hetgeen blijkt uit het feit, dat aan Matthijs KUIJPERS „wegens vrachtloon tot afhaalen van den banksbode BEKKERS, zijne effecten en mobilier, uijt Maastricht in October 1782" 9 gulden werd betaald.

Door de geweermaker KONINGS te Maastricht werden in 1777 geweeren en wapenen voor de banksbodens geleverd, waarvoor 129 gulden 9 stuiver werd verantwoord.

Hendrik MILLIARD te Maastricht leverde van 1779 tot 1785 de uniformen voor de banksbodens van Heerlen en Voerendaal. De kosten bedroegen van 83 gulden tot 100 gulden, 8 stuiver 2 oort voor iedere bode. Dit was voor die tijd een zo opvallend hoog bedrag, dat de banksbestuurders daarop aanmerking meenden te moeten maken.

In de banksvergadering van 31 Juli 1786 werd „voorgedragen, dat de monteerige der banksboudens te hoog loopt, soo worden Hren Commis. gerequireert naar de minste kosten te reguleeren en te ordoneeren".

Voor de „nieuwe kleedinge van banksbode BEKKERS" werd in 1787 maar 50 gulden verantwoord.

Van 1788 af werd de leverantie opgedragen aan de kleermaker Wilhelmus MERTENS, de jooide Michael COON, MILLIARD en J. G. ROYEN, in 1789 aan de weduwe Peter SCHRIJVER, MILLIARD en snijder Nicolaes NIJSTEN.

In 1790 werd het uniform voor de banksbode Adolphe REULS gemaakt door snijder Nic. NIJSTEN.

In 1791 leverde de weduwe SCHRIJVERS laken voor het uniform van banksbode BEKKERS; het werd gemaakt door snijder Nic. NIJSTEN met bijlevering van geel laken „voor opslagen en triep (trijp) voor broeck".

MILLIARD leverde alleen nog „de hoeden met cocarden".

In 1793 leverde N. NIJSTEN het uniform voor banksbode BEKKERS en in 1794 voor banksbode REULS. In hetzelfde jaar vervaardigde hij voor REULS een „söomer en ondercamisool met broeck van gemeenen teek" terwijl bij L. H. ZELY te Maastricht een hoed met boord voor hem werd besteld.

De banksbodens BEKKERS en REULS ontvingen evenals hun voorgangers een vergoeding voor de aanschaffing van steevels en schoenen.

Het pistool van Adolph REULS werd door Frans SOEREN, Smit van Craubag (Croubeek-Klimmen) gerepareerd, terwijl Joannes BURGCHELS wegens „maeken en repareren van geweeren en wapens der Banksboudens" 5 gulden 8 stuiver ontving.

Pieter STAHR, die in 1777 wegens plichtverzuim van zijn functie als bedelvoogd werd ontheven, komt in de jaren 1773, 1774 en 1775 voor onder de benaming van „jagt-bode": zijn tractement bedroeg 48 gulden

per jaar. In 1780 werd hij aangesteld als wekelijkse bode op Maastricht (postbode).

In de banksvergadering van 26 Juli 1784 werd voorgesteld hem als bode te ontslaan, waarschijnlijk met het oog op zijn leeftijd of om andere niet bekende redenen; hij was toen 55 jaar oud. Met ingang van het jaar 1785 werd hij vervangen door Christiaan VAN DEN ESSCHEN.

Als bijzonderheid zij vermeld, dat Pieter STAHR, die na zijn ontslag als dagloner werkzaam was, op 7 October 1812, 83 jaar oud, te Heerlen is overleden. Hij was gehuwd met Zusanna EYCKENBOOM en woonde in de Gasthuisstraat (Register v.d. Burg. Stand der gemeente Heerlen).

In Heerlen en Voerendaal verbleven de mannen, die des nachts de wacht moesten betrekken, in daartoe door particulieren beschikbaar gestelde woonhuizen. Blijkens de rekeningen van uitgaven is dit van 1781 af het geval geweest.

Aan Nicolaes JANS werd voor de drie wintermaanden van 1781 op 1782 24 gulden en van 1782 op 1783 30 gulden betaald wegens „de nagtwagt in sijn hujs inden Dorpe van Heerle te hebben laeten houden en vuyjr en ligt geleverd te hebben”. Voor de wintermaanden van 1783 op 1784 ontving JANS 32 gulden. In de winter van 1784 op 1785 werd de wacht gehouden in het huis van Joh. NOTTEN. In de winter van 1785 op 1786 en volgende jaren werd de wacht wederom gehouden in het huis van JANS. Van 1789 op 1790 in het huis van Lennert HORBAG. In 1790 op 1791 en volgende jaren wederom bij Nic. JANS.

In de wintermaanden van 1781 op 1782 en volgende jaren werd aan Matthijs JONGEN „voor het houden van de wagtstoove in het Dorp van Voerendal, met vuur en ligt” 30 gulden betaald. In de winter van 1787 op 1788 werd de „wagtstoove” gehouden in het huis van Nicolaas HERBERGS. Van 1788 op 1789 en volgende jaren tot 1794 wederom ten huize van Matth. JONGEN. De jaarlijkse vergoeding bedroeg 36 gulden. In 1793 en 1794 werd in verband met de oorlogstoestand nachtwacht in meerdere huizen gehouden.

In eerstgenoemd jaar werd aan Caspar WETZELS in de Coolhoven „voor veele daegen wagtstoove gehouden te hebben, fournissement voor vuur en ligt” 12 gulden betaald.

In hetzelfde jaar werd voorts te Heerlen een wagtstove gehouden in het huis van de smid Lamb. MAGHELLIS, die daarvoor 40 gulden ontving. Voor „extraord. houden der wagtstove en fournissement van vuur en ligt” gedurende de doormars der Fransen en Oostenrijkers ontving Nic. JANS 18 gulden.

In het jaar 1793 nog werd de wacht gehouden ten huize van Jacobus EIJMAEL, die daarvoor 12 gulden vergoeding ontving.

In de winter van 1794 op 1795 werd aan Jacobus SCHILS „voor de aangenomen wagtstove in de dorpe van Heerlen” 44 gulden betaald.

Van 1793 op 1794 werd voorts een wagtstove gehouden te Kunrade ten huize van Nic. Vlieggen, die een vergoeding ontving voor vuur en licht van 20 gulden. Dit was eveneens het geval in de winter van 1794 op 1795; de vergoeding bedroeg toen 42 gulden.

Hans Weeren COENEN ontving een vergoeding van 15 gulden 10 stuiver voor „in den laaste winter (1794 op 1795) 26 daagen en nagten in de dorpe van Voerendal de wagtstove met vuur en ligt aan de militaire gefourneert te hebben”.

Het schijnt, dat de veldbodens somtijds inhalig zijn geworden. Hierop wijst de volgende aantekening in de notulen van de banksvergadering van 26 Juli 1784:

„Gelijk dan ook meede klagte zijn voorgebragt, over de respective veldboudens, zoo over het haalen en vraegen der gerven, als andersints, zoo is goedgevonden den Heer Lt. Voogd, gemerkt de Bankboudens, tot het doen van schuttinge gequalificeert zijn, te verzoeken om de Commissies van de respective veldboudens in te trekken, als aan de gemeente meer schaede dan nuth brengende, en terwijl deselve veldboudens ongeagt het verbod bij Haar Hoog Mogende Placaat van den 2en Mey 1777 voortvaaren in het haalen der gerven in den velde, soo word den Heer Secretaris gerequireerd, bij affixien ad valvas ecclesiae, alle ingeseetenen te waarschuwen, aan selve Boudens geene gerven in den velde te geeven, off te laaten volgen, terwijl de Banksboudens gelast worden, om te invigileeren (waken), dat deselve veldboudens, en andere nog bij dage, nog nagte, eenige vrugten uijt den velde neemen, off haalen, en sulks ontwaer wordende, off siende, terstond aan den Heer Officier aan te geeven om enz.”

Volgens de bankbestuurders hadden dus alleen de banksbodens de bevoegdheid beslag te leggen op veldvruchten.

Blijkbaar is aan het voorstel tot intrekking van de commissien der veldbodens geen gevolg gegeven. Althans in de vergadering van 24 October 1791 wordt aan de veldbodens opgedragen bepaalde bekendmakingen in ieders rotte te afficheren en te publiceren. Hieruit blijkt, dat de veldbodens nog dienst deden en over bepaalde rotten of wijken waren verdeeld. Op 18 Mei 1786 werd o.a. aan de Luitenant Hoofdofficieren van de Landen van Overmase kennis gegeven, dat de Gouvernemenen van Brussel en Luik voornemens waren gedurende tien dagen, te beginnen met 29 Mei 1786,

„generaale patrouilles te doen gaen, langs de weederzijdse confinien (grenzen), ten eijnde het Land te suiijveren van vagabonden, Dieven, en Landloopers, met last aen gem. Officieren, om ieder in den haere, en voor zoo verre hunne respective Districtien, aan de Confinien van Oostenrijks Braband, en het Land van Luyck zijn aengrenzende, met alle attentie, zorge te draegen, dat diergelijk verjaegt wordende slegt volk, gren schuijplaets vinde, noch zich verborgen houde, op het Territoir van deesen staet, maer dat ook zoodaenige suspecte persoonen, in dat geval worden aengehouden, neemende te dien eijnde de noodige precautien, zoo door het meede uijtsenden van patrouilles, als andersints, en de nabuerige Officieren, der aengrenzende territoiren (met welke zij des noods, dien aengaeude moeten correspondeeren) ten deesen opsigte, de behulpzame hand biedende, en alle faciliteijt toebrengen, en deese Haar Hoog Moogende ordres executeerende, op zoodaenige secreete wijze, als in een zaak van die natuur vereijscht word”.

Uit het feit, dat deze resolutie ter kennis van de Hoofdbank Heerlen werd gebracht, menen wij te mogen afleiden, dat de plaatselijke politie voor de uitvoering van deze razzia in haar gebied had te zorgen.

Het schijnt, dat de banksbodens niet altijd even nauwgezet hun plicht hebben vervuld.

In de vergadering van 25 Augustus 1788 werden klachten over hen ingediend. Naar aanleiding daarvan werden bankscommissarissen uitgenodigd

„zoodanige middelen te beramen en ten uitvoer te brengen, als zij zullen vermeenen gevoeglijk te zijn om de banksbodens conform haare instructie tot hunne pligt te houden en desaangaande ten uitvoer te brengen hetgene ten dienste van de Bank zoude kunnen strekken”.

In de vergadering van 6 October 1789 werd na kennismeming van het rapport van Bankscommissarissen besloten, dat „in de eerstvolgende vergadering van den geregte derselver instructie zal worden voortgehouden, om zig daar na stiptelijk te reguleeren op poene van cassatie”.

•Van welke aard deze klachten zijn geweest wordt niet vermeld; bijzonder ernstig waren deze blijkbaar niet, aangezien met een berisping werd volstaan.

In 1789 wordt als rotmeester en veldbode van Nieuwenhagen vermeld Johan JANSSEN. Deze ontving van de Bank een beloning van 44 gulden „voor menigvuldige vacatien dewelke zelve sedert den jaere 1779, dat de questie in de gemeene Heerler heide, tussen die van Bronssen (Brunssum), Waubag en deze Banke over de Limieten ontstaan, zoo op ordre van de Heeren Drossard VIGNON, Rentmeester VAN PANHUYS, Bankscommissarissen, Advocaat van het Hooge officie gedaan heeft, met het aanwijzen van limieten, bijeenroepen van oude luiden”.

In 1793 waren slechts 12 rotmeesters in dienst; aan hen werd voor hunne „extraordinaire devoiren in de laeste oorlogstroubles, soo omtrent de Franse troupen als ook naederhand de doormarsch der Oostenrijkers” door de Bank een beloning toegekend; deze bedroeg voor vier hunner ieder 16 gulden en voor acht ieder 40 gulden.

In 1794 ontvingen 11 rotmeesters ieder 25 gulden beloning van de Bank. Dat men destijds de zuinigheid niet uit het oog verloor moge voorts blijken uit het besluit genomen ter vergadering van 1 September 1794, dat als volgt luidt:

„Dan legt den Hr Schouth aen deese vergaderinge ter kennisse, dat hij gevonden heeft dat de overrokken welke men tot hier en toe aen de banksboudens op de twee jaeren heeft gegeven van geen gebruik zijn geweest en over de ordinaire rokken aengedaen zijnde hun in het gaen, staen en patrouilleeren, bijzonder in reegen weder meer hinderlijk sijn, soodaenig dat sij boudens deese overrokken op de twee jaeren somtijds geen twintig reijsen aengedaen hebben, om dien best gevonden hun deese overrokken aff te trekken, en in plaetse van dien alle somers een camisoel en broek van gemeenen teek te laeten maeken dewelke hun in den dienst tot meer gemak is.

En terwijl hij schouth ook noodig vind dat deese banksboudens alle twee jaeren enen nieuwen hoed met silvere boord, welke tans elff guldens kost gegrepen word, soo meent van best te weesen enen van deese hoeden alleen op de vier jaeren te geeven, en alle twee jaeren een hoed sonder boord, waardoor jaarlijks voor ieder boord aght guldens kan gespaert worden. Dan opdat deselve altoos hunnen monteeringe proper kunnen houden en draegen aen hun boudens te gelasten de oude monteringe niet te mogen verkoopen off sig van deselve te ondoen bevoorens de nieuwe geheel verdient, maer de oude kleedinge soowel als de hoede in slegt weder te draegen om sig dus, soo als gezegt in alle voorkomende gevallen in behoorlijke propreteijt te konnen vertoonen, alwelke verandering en directie van den Hr. Schout, is goedgekeurt en bij vervolg naer volgens deselve sal gedaen worden, met last inmiddels op de banksboudens hunne kleedingen en hoeden in voegen als voormelt te gebruiken op poene van correctie t'welk aen hun door den geregtsboode sal aengesegt worden en deesen daarvan sijn relaes doen”.

De ordebewaarders komen in deze beschouwing voor onder de volgende benamingen: schuttbodens, veld- en schatboode, rotmeesters, veldboddens, bedelvoogden, trabanten (trawanten), jagtbode en banksboddens.

De schutbodens, die zoals reeds gezegd, jaarlijks een vergoeding voor de aanschaffing van een paar schoenen ontvingen, hetgeen de gehele achttiende eeuw door het geval is geweest, moeten naar alle waarschijnlijkheid leden zijn geweest van de schutterij. Van bankswege werden zij niet bezoldigd. Het is daarom mogelijk, dat zij een vergoeding ontvingen uit de inkomsten van de schutterij de z.g. schuttrenten, waarmee bepaalde eigendommen naast de gewone schat waren belast. Volstreekte zekerheid hieromtrent bestaat echter niet, aangezien elke aanwijzing in die richting ontbreekt.

De rotmeesters zijn, zoals uit verschillende aanwijzingen blijkt, identiek aan de veldbodens, met dien verstande, dat de rotmeesters voor zoveel nodig aan het hoofd stonden van de veldbodens. Aangezien geen uitgaven voor deze manschappen worden verantwoord, moet aangenomen worden, dat zij niet bezoldigd werden van wege de Bank. Zij werden aangesteld door de Voogd ⁴⁾ en ressorteerden dientengevolge onder de Justitie, door wie zij dus ook bezoldigd werden.

Met de benamingen bedelvoogden en trabanten zijn de banksbodens bedoeld. Deze werden door de Bank bezoldigd.

Het is opmerkelijk, dat in de Limburgse dorpen de veldwachter ook thans nog wordt aangeduid met BOA (bode).

In een slotbeschouwing zal het Heerlense politiewezen in de Franse tijd worden behandeld.

W. LINDELAUF.

1) Gichtregister van de Hoofdbank Heerle — Landen Overmaas No. 2036 blz. 155.

historische chroniek

In het gebouw van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek te AMERSFOORT werd op 3 en 4 Januari 1952 een congres gehouden, dat door 75 medewerkers uit alle delen van het land werd bijgewoond, waarvan 8 uit onze provincie.

Behalve de voorzitter van de eerste congresdag, prof. dr. A. W. Byvanck, hoogleraar te Leiden en prof. dr. G. van Hoorn, oud-hoogleraar te Utrecht alsmede de Heer J. Willems, lid van de Tweede Kamer, allen leden van de Rijkscommissie voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek, waren o.a. aanwezig mr. R. Hotke, referendaris bij de afdeling Oudheidkunde en Natuurbescherming van het Ministerie van Onderwijs, K. & W., Dr. P. Glazema, directeur van de Rijksdienst, dr. Brunsting, conservator van het Rijksmuseum van Oudheden, te

Leiden, alsmede dr. J. Mertens, conservator van het Museum Cinquante-naire te Brussel.

In zijn openingsrede schetste prof. Byvanck de bedoeling van het congres als te zijn een bron van voorlichting en studie voor de plaatselijke medewerkers, een gelegenheid voor deze om de vak-archaeologen te wijzen op eventueel aanwezige belangrijke locale objecten, terwijl het congres tevens moest gezien worden als een blijk van waardering van de zijde der ambtelijke oudheidkundigen jegens hun medewerkers in het hele land.

In de loop van het programma sprak dr. P. J. R. Modderman over „Vondsten en hun documentatie”, dr. H. Brunsting over „De datering in de archaeologie”, dhr. A. Bruyn over „Vorm en techniek van de vuurstenen werktuigen”, drs. H. Halbertsma over „Scherven en hun determinering” alsmede drs. J. Bogaers over „Opgravingsvaria”. Onder de lichtbeelden die deze laatste voordracht vergezelden trokken de opnamen over de opgraving van de bekende Romeinse villa te Meezenbroek veel belangstelling.

Van de door correspondenten gehouden referaten, ten getale van acht, hadden er twee betrekking op een Limburgs onderwerp:

Pater Munsters, uit Stein, opende een nieuw gezichtspunt met betrekking tot de bandkeramische hutkommen uit de omgeving zijner woonplaats, terwijl ons kringlid, dhr. Schobben, door middel van zijn in dit nummer afgedrukt referaat aandacht vroeg voor de oudheidkundige betekenis van de Brunssummer heide.

Dit résumé besluitend willen wij niet nalaten de erkentelijkheid van onze Kring te betuigen jegens de organisator van het congres, de directeur van de Rijksdienst, dr. Glazema. In diens overdracht van het voorzitterschap voor de slotzitting van het congres aan onze secretaris, drs. L. van Hommerich, menen wij naast de daarin gelegen eervolle onderscheiding voor laatstgenoemde ook een blijk van waardering te mogen zien voor het werk van onze Kring.

J. JONGEN.

Weer gaat een stuk historisch natuurschoon verdwijnen, als offer aan de moloch verkeer: DE EIKENBOMEN VAN DE AMSTENRADER ALLEE dragen het doodvonnis in hun schors, de nummers, die hun einde aankondigen. De laan dateert uit de tijd, dat Limburg tot België behoorde. Het Belgisch Gouvernement besteedde veel zorg aan de wegen. In 1837 werd ook de weg van Heerlen naar Sittard verbeterd. Bij Amstenrade werd hij recht getrokken door de goederen van het kasteel. De toenmalige graaf van Amstenrade, Jean Baptiste d'Ansembourg, een invloedrijk persoon en vurig aanhanger van de Belgische regering, stond vrijwillig de daartoe benodigde grond af onder voorwaarde, dat de nieuwe weg recht op het kasteel zou toelopen. Aldus gebeurde. De graaf liet op Amstenraads gebied de weg aan beide

zijden met eikenbomen beplanten, die tot een prachtige laan uitgroeiden. Gedurende een eeuw was deze een veel bezochte wandelplaats. Doch reeds bij de aanleg van de electriche tram in 1922 liepen de bomen gevaar als verkeersobstakels te worden opgeruimd. Gelukkig bleven ze behouden. Thans echter vinden ze geen genade meer, zodat het einde van deze mooie eikenlaan in zicht is.

J. G. J. HOENS.

De aandacht van onze lezerskring wordt gevestigd op een uitgave, waarin op bevattelijke wijze beknopt het 450-jarig bestaan van de HEERLENSE OLIEMOLEN besproken wordt. Dit bedrijf beschikt over een eigen Archief, waarvan sommige oorkonden als rechtstitels in deze uitgave ter sprake komen. Foto's en fotocopieën maken het geheel tot een aantrekkelijk boekje.

L. v. H.

In de „Heimatkalender 1952 für den Landkreis Jülich” publiceert prof. dr. R. Müller (Keulen) een artikel onder het opschrift: „Römer und römische Poststrassen im Jülicher Land” (blz. 56—64), waarbij tevens een wegenetkaartje is afgedrukt, hetwelk een beeld geeft van het wegenbeloop in onze streek tijdens de 4e eeuw. De nieuwe gezichtspunten van de auteur, die een gespecialiseerde romeinse wegen-kenner is, vat ik als volgt samen:

- a. de wegen-vertakking in westelijke richting *vanuit* Heerlen = Coriovallum gaat *niet* via Maastricht en Tongeren, maar linea recta via Visé naar de citadel van Luik;
- b. Tongeren is *niet* het lang gezochte Atuatuca Tungrorum, maar de plaats, waar nu de Luikse citadel is gelegen;
- c. naast en behalve het door Julius Caesar in zijn mémoires genoemde „oppidum Aduatucorum” vermeldt deze in het jaar 54 v. Chr. het „castellum Aduatuca”, hetwelk met het Eifelstadje NIDEGGEN moet geïdentificeerd worden;
- d. niet Keulen, maar Nideggen is derhalve de geschiedkundig oudste stad in het Rijnland.

L. v. H.

BULLETIN

van de Historische Kring

HET LAND VAN HERLE

OPGERICHT 4 APRIL 1945

Twee-maandelijks tijdschrift ter versteviging van het contact tussen de historische beoefenaars en historische-belangstellenden, wonende in het oude Heerleener land.

De Brunssummer Heide

een oudheidkundig-
waardevol landschap **IN GEVAAR**

(Onderstaande bijdrage is de tekst van een referaat, gehouden door ons lid, dhr. F. X. Schobben, bij gelegenheid van de op 3 en 4 Januari j.l. te Amersfoort, door de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek belegde landelijke samenkomst van de correspondenten van genoemde Rijksdienst.

Enkele nadere bijzonderheden over dit congres vermelden wij onder de rubriek „Historische Chroniek”, aan het einde van dit nummer. Red.)

De gelegenheid, die aan de correspondenten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek geboden wordt, om op deze landelijke bijeenkomst te Amersfoort iets te zeggen over de oudheidkundige belangen van hun streek van herkomst, wil ik gaarne aangrijpen tot het vragen van aandacht voor een gebied dat, waarschijnlijk mede door zijn afgelegen ligging, tot heden vrijwel niet in de systematische onderzoekingen van de archaeologische rijksinstituten werd betrokken. Ik bedoel het landsdeel, dat landschappelijk bekend staat als de Brunssummer heide en dat zich ter grootte van enige duizenden hectaren uitstrekt onder de gemeenten Brunssum, Schinveld, Ubach over Worms, Nieuwenhagen, Schaesberg en Heerlen, terwijl het aan de overzijde van de er doorheen lopende rijksgrens overgaat in het Duitse heidegebied van Teveren.

In het in 1937 verschenen werk „De Bodem van Zuid-Limburg”, van Prof. Dr. W. J. Jongmans en F. H. van Rummelen, geven de schrijvers de navolgende geologische karakteristiek van dit heidelandschap:

„De Brunssummer, Heerlener en Schinvelder heiden zijn in menig opzicht merkwaardige gebieden. Allereerst valt op het ontbreken van een Lössoidendek, terwijl aan de rand van het heidegebied bij Heerlen nog Lössoiden ter dikte van ca. 8 m. gevonden worden. Ook is in dit gebied geen Quartair grindterras aanwezig. Het gebied werd nooit door de Quartaire Maas bedekt. De oppervlakte bestaat in het zuidelijk deel uit Mioceen zand, waarop hier en daar een bestrooiing van Pliocene grint. In het noordelijk en westelijk deel oostelijk van de Feldbiss, ligt Pliocene zand en grint aan de oppervlakte. Het terrein is sterk geaccidenteerd. In de dalwanden van de Roode Beek komt in het Pliocene gebied plaatselijk de klei van deze formatie aan of dicht bij de oppervlakte. Daar, waar het over de kleilagen uittredend water de dalhellingen in vochtigen toestand houdt, komen plaatselijk hangvenen voor, terwijl op iets minder vochtige plaatsen toch nog een zodanige flora groeit, dat deze als groene band sterk tegen de bruine heide afsteekt. Een in het Mioceen gedeelte dicht nabij de oppervlakte liggende bruinkolenlaag belet het water naar de diepere ondergrond te zakken. Dit stagnerende water houdt de oppervlakte nat en geeft aanleiding tot moerasvorming. In het Pliocene gebied zijn enkele grote kleigroeven aanwezig. In sommige gedeelten van het kleiprofiel komen hout- en plantenresten voor. Ook zijn hier enkele grote grintgroeven ontsloten, waarin men het Pliocene kwartsrijke grint en zand bestuderen kan.”

Voor wat betreft de flora en fauna van het betrokken gebied moge ik verwijzen naar een uitvoerige en fraai geïllustreerde verhandeling, op de bladzijden 71 t.m. 101 van het „Mijnen-Nummer” 1939/1940, van de hand van wijlen dokter A. de Wever, getiteld: „De Heerler- en Brunssummerheide vroeger en nu”.

Ofschoon dit heidelandschap, gelegen aan de rand van de z.g. Oude Mijnstreek, door de gevolgen van de industrieële ontwikkeling vooral in de laatste 25 jaar veel van zijn oude ongereptheid heeft verloren, zo behield het nog steeds, met name in zijn centrale delen, b.v. in het Sterrebach-dal, het brongebied van de Rode Beek, een natuurlijke monumentaliteit van een nergens elders in Nederland voorkomend type en van zodanig karakter, dat nog steeds waar is wat Prof. Jongmans en van Rummelen in 1937 neerschreven nl. dat we hier te doen hebben met „een Natuurpark, wat zijn weerga in Nederland nergens heeft”.

Het is vooral de voortschrijdende industrieële ontwikkeling en haar gevolgen, de uitbreiding der bovengrondse werken van het mijnwezen, de stichting van nieuwe woningcomplexen, de winning van bruinkolen, klei, zilverzand, betonkiesel en metselzand, in deze uithoek van ons land, waarop ik, als correspondent van Uw Rijksdienst binnen dit rayon, Uw aandacht zou willen vestigen en wel meer in het bijzonder met het oog op de mijns inziens te weinig onderkende oudheidkundige betekenis van dit Brunssumse heidegebied. Hiermede meen ik ook te handelen in de geest van hetgeen Prof. Dr. A. W. Byvanck in 1947 neerschreef in zijn „Voorwoord” op het aan Prof. Dr. van Giffen opgedragen gedenkboek: „Een kwart eeuw Oudheidkundig Bodemonderzoek in Nederland” nl.:

dat de opgravingsdienst vooral zal moeten optreden „waar objecten met vernietiging worden bedreigd” en dat „Een lijst zal moeten worden opgesteld van de terreinen, waar voor- en vroeg-historische overblijfselen aanwezig zijn”. Op een andere plaats schreef Prof. Dr. Byvanck in dit voorwoord: „Zeer gering is vooralsnog onze kennis van het Neolithicum in Zuid-Limburg” en „Van de andere vormen der Neolithische cultuur, die toch in Zuid-Limburg aanwezig moeten zijn, weten wij zo goed als niets. Er valt daar een grote achterstand in te halen. . . . De wetenschap zou zijn gediend met een verzameling en bewerking van het ontdekte, de sporen van legerplaatsen, pottenbakkersovens en grafvelden, de talrijke voorwerpen van dagelijks gebruik en de scherven van aardewerk”.

In het „Slotwoord” op dit in 1947 door vrienden, vakgenoten en leerlingen aan Prof. van Giffen aangeboden „Gedenboek” schreef Dr. H. E. van Gelder, dat dit werk diende beschouwd te worden als „een overzicht over het gehele veld van het Oudheidkundig Bodemonderzoek in Nederland, zoals dat er thans uitziet”.

Blijkens de in het werk voorkomende lijst van „Opgravingen verricht onder leiding van Prof. Dr. A. E. van Giffen”, ten getale van 255, hebben daarvan echter slechts 3 betrekking op Limburg, waarvan geen enkele op het gebied der Brunssummer heide.

Dat het leeuwendeel der opgravingen en der daarop corresponderende publicaties betrekking heeft op de drie noordelijkste provincies is, gelet op de nauwe samenhang van de betrokken rijksinstituten met de Groningse universiteit, ten enen male begrijpelijk, mede ook uit een oogpunt van technische en financiële mogelijkheid.

Echter in het belang van het inlopen op de door Prof. Byvanck beklemtoonde achterstand ten aanzien van de archaeologische exploratie van Zuid-Limburg in het algemeen en die van het als oudheidkundig nasporingsterrein in gevaar verkerend gebied van de Brunssummer heide in het bijzonder moge evenwel voor de toekomst de *speciale* aandacht van de Rijksdienst worden gevraagd voor dit voor de kennis der prae-historische verschijnselen belangrijke, wetenschappelijk practisch niet-onderzochte en helaas sterk-bedreigd object.

Met des te meer aandrang moge deze aandacht worden gevraagd, wijl het hier een gebied betreft waar, met de dag meer, het totaalbeeld verstorende factoren werkzaam worden, gelijk men deze bij elders in het land, in economisch „rustiger” streken gelegen archaeologisch-belangrijke landschappen niet, of nòg niet, kent.

Dat wij in het geval van de Brunssummer heide te doen hebben met een in diverse tijdperken door de voorhistorische mens bewoond gebied staat zonder twijfel vast. De in alle windrichtingen verspreide en daardoor moeilijk toegankelijk geworden bodemvondsten zijn er om het te bewijzen. Trouwens, gewapend met de tegenwoordige kennis van de levensgewoonten van de oerbewoners, die vóór het begin onzer jaartelling de noordwestelijke gebieden van Europa bevolkten, kan reeds worden geconstateerd, dat indien ergens in enig Nederlands landschap de levensomstandigheden voor deze prae-historische mensen ideaal waren, zulks

zeer zeker het geval was in dit heideland, met zijn ver uitzicht biedende heuvels en beschutte dalen en kommen, helder stromende beekjes, uitgestrekte moerassen en venplassen, zijn vindplaatsen van klei en vuursteen: het geheel omsloten door van grotere beekdalen doorsneden löss-plateaux, in zuidelijke richting overgaand in de uitlopers van Eifel en Ardennen, het aloude doortochtsgebied tussen de punten waar Rijn en Maas de vlakke bereiken.

Alvorens aandacht te schenken aan een verspreid aantal vondsten uit het Brunssumse gebied zou ik willen wijzen op twee in dit verband opmerkelijke publicaties van de laatste tijd:

De eerste, van de hand van de heer R. Oppenheim, getiteld „Oud-Palaeolithicum” is te vinden in het reeds eerder genoemde „Gedenboek” voor Prof. van Giffen. Het betreft hier een, in de nabijheid van het heidegebied, in een terrein tussen Waubach en Rimburch door dhr. Chr. Beckers gevonden en door hem aan het streekmuseum „Oud-Erenstein” te Kerkrade in bruikleen gegeven vuistbijn, uit uitheemse izabelkleurige vuursteen.

Inleidend schrijft dhr. Oppenheim:

„Uit het Oud-Palaeolithicum, het oudere gedeelte van den ouden steentijd, dateeren de vroegste kenbare sporen van het verblijf van den mensch op aarde. Over het aantal millennia, dat ons van dezen verren voortijd scheidt, bestaan vele schattingen welke onder elkaar zeer varieeren. Wij zullen ons met die dateeringen hier echter niet bezighouden. Uit dit tijdvak, dat wordt onderverdeeld in Chelléen, Acheuléen en Moustérien — naar de Fransche vindplaatsen, waar deze culturen het eerst werden gevonden — zijn tot dusverre uit den Nederlandschen bodem slechts zeer dubieuze resten aan het licht gekomen.”

Na zijn twijfel te hebben uitgesproken over de meermalen beschreven stukken uit Bathmen bij Deventer alsmede over de eveneens bekende vondsten uit Ryckholt—St. Geertruid, zegt de schrijver in niet mis te verstane bewoordingen het navolgende:

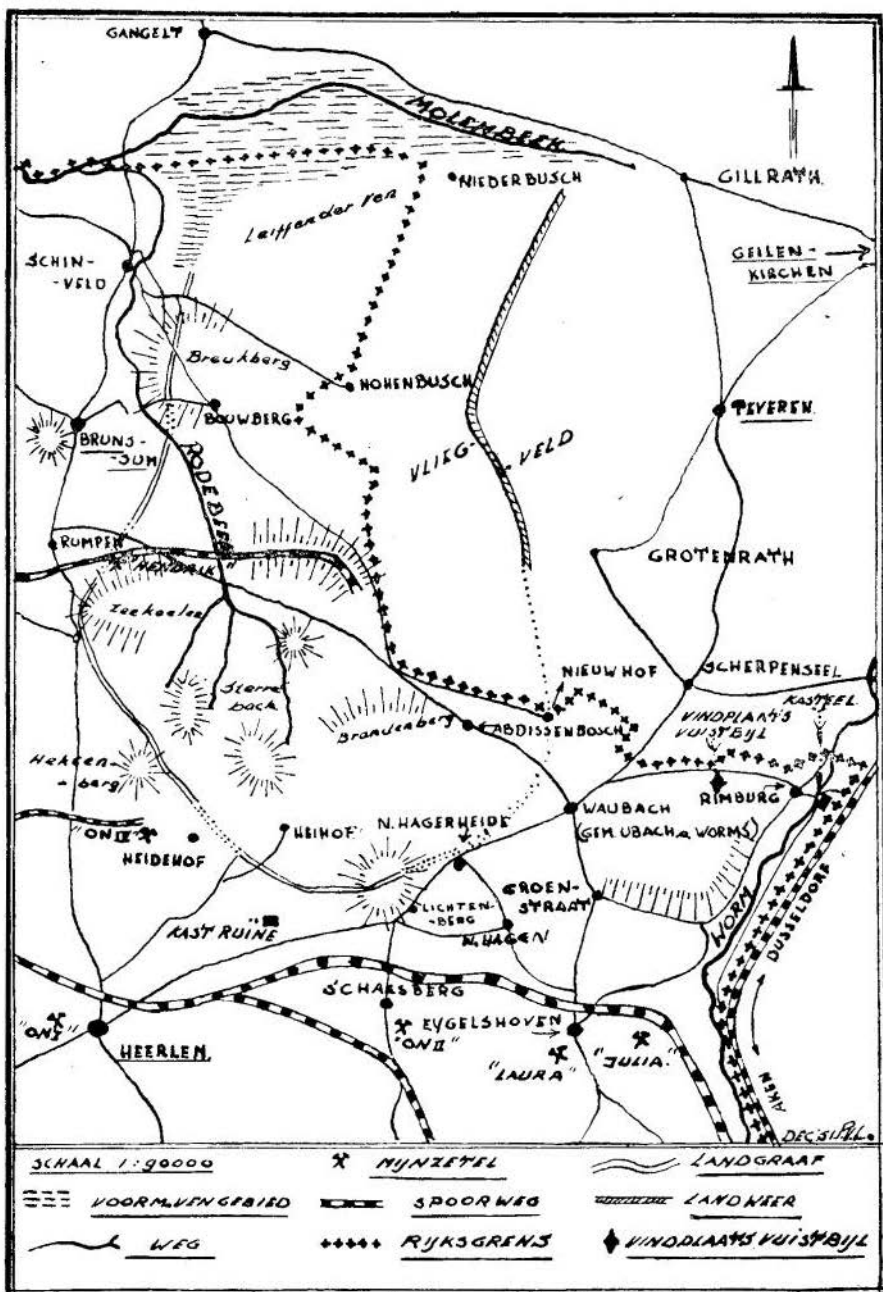
„Na het voorafgaande valt te begrijpen, welk een verrassing het voor ons was onder de collecties van het Museum op kasteel Erenstein bij Kerkrade het op afb. 1 gereproduceerde praehistorische unicum voor Nederland aan te treffen. Het betreft hier namelijk het oudste artefact uit het steenen tijdperk, dat volgens onze opinie, resp. voor zoover ons bekend, tot nog toe in ons land is gevonden”.

Dhr. Oppenheim besluit zijn artikel met de vaststelling:

„Voor ons bestaat niet de minste twijfel, dat dit artefact in het Oud-Palaeolithicum te classeeren is en derhalve een belangrijke aanwinst voor de Nederlandse praehistorie beteekent”.

Toen deze vuistbijn bij diens bezoek aan het Kerkraadse museum onlangs getoond werd aan Prof. Dr. Hamal-Nandrin, de 83-jarige oud-professor in de archaeologie aan de Luikse universiteit, verklaarde deze zich diep getroffen door de aanwezigheid van dit voor Nederland zo zeldzame stuk. De ouderdom ervan taxeerde hij op rond 75000 jaar.

De tweede publicatie, waarvoor ik aandacht zou willen vragen, is te

vinden in het „Tijdschrift van het Koninklijk Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap”, no. 6 van 1946, van de hand van Mr. H. Hardenberg en getiteld: „De Landgraaf in de Heerler Heide”. Inleidend vestigt schrijver de aandacht op de omstandigheid, dat de voorhistorische burchten, schansvormige verdedigingswerken en ringwallen in ons land, in tegenstelling met elders, nog niet die systatische bestudering hebben gevonden, die ze uit oudheidkundig oogpunt ongetwijfeld verdienen.

In het verder verloop van zijn artikel beschrijft Mr. Hardenberg dan uitvoerig het uitgestrekt complex van wallen en grachten in de Brunsummer en Heerlener heide, op welks bestaan ik in 1945 de aandacht van de schrijver had gevestigd.

Beginnend in het ten Noorden van Schinveld gelegen Leiffender Ven — een thans drooggelegde vlakte die in vroeger eeuwen een uitgestrekt moerasgebied vormde — verloopt het aardwerk, bestaande uit een droge gracht met opstaande wallen, op een aantal punten nog duidelijk herkenbaar, rechthoekig door het tegenwoordige landschapsbeeld. Voerende door de bossen van de Breukberg en westelijk van Bouwberg door Brunssums gebied verlopend, dwars door de terreinen van de Staatmijn „Hendrik”, zwenkt het wallensysteem bij Schrieversheide om de diepe dalkom van de Zeekoelen in de richting van de Heksenberg, verder verlopend naar de Lichtenberg bij Schaesberg om dan noordelijk van Bovens-Nieuwenhagen (Nieuwenhagerheide) en Waubach — in het huidig cultuurlandschap vervaagd en nog slechts in weg- en veldnamen voortlevend — in het aangrenzende Duitse heidegebied, noordelijk van Nieuwhof, zijn voortzetting te vinden in een wal, aan weerszijden door grachten vergezeld, die door de Teverener heide verlopend wederom het moerassig dal van de Molenbeek bereikt tussen Gilrath en Niederbusch. Van de twee in het complex voorkomende profielen kan de breedte van het eerstbeschrevene op 20 à 22 meter worden gesteld terwijl die van het laatste 9 meter bedraagt. Beschouwt men het geheel, dan stelt dit een ca. 20 km lange, hoefijzervormige omvatting voor van het gebied der Brunsummer heide.

Uitgaande van de veronderstelling, dat wij hier te doen hebben met de beveiligende omwalling van een voorhistorisch woongebied, ontwikkelt Mr. Hardenberg in zijn verhandeling de theorie, — daarbij steunend op etymologische verschijnselen en een parallel verlopend geval aan de Franse Kanaalkust (Coriovallum/Cherbourg) — dat in deze op korte afstand van het latere Romeinse Coriovallum/Heerlen aanwezige, door een omvangrijke ringwal omgeven, bewoning in het heidegebied de prae-historische oorsprong van de nadien naar het Romeinse wegenkruispunt Coriovallum/Heerlen verlegde woonkern zou kunnen zijn gelegen. Ten aanzien van de vermoedelijke ouderdom van het wallencomplex, dat in de volksmond de naam „de Landgraaf” kreeg, schrijft hij : „Ofschoon wij er ons wel van bewust zijn, dat een definitief antwoord op de vraag naar den vermoedelijken ouderdom van den Landgraaf slechts verkregen kan worden door een opgraving onder beproefde vakkundige leiding, meenen wij toch reeds nu over gegevens te beschik-

ken, die er op wijzen dat zijn oorsprong in ieder geval in een voorhistorisch tijdperk te zoeken is." De opvatting dat het ringwalcomplex in het heidegebied van Karolingische oorsprong zou zijn, althans dat daarbij sporen van bewoning uit een vroeger tijdperk zouden ontbreken, weerspreekt Mr. Hardenberg aan de hand van een bloemlezing uit allerlei bronnen ten aanzien van her en der verspreide vondsten uit Brunssummer en Teverenerheide, waarvan de oudste uit het Mesolithicum dateren. Zo vermeldt hij de tot het Tardenoisien, de uit Noord-Afrika stammende cultuur van een nomadisch jagers- en herdersvolk, dat gewoonlijk gedateerd wordt tussen 10.000 en 3000 jaar voor Chr., behorende, door wijlen Freiherr von Negri in de Teverenerheide verzamelde kleine vuursteeninstrumenten (microlithen). Dezelfde onderzoeker haalde in genoemd gebied een viertal onder de invloed van de touw- en klok-bekerculturen ontstane zonebekers te voorschijn. In dezelfde omgeving trof von Negri een neolithische werkplaats en mensenbeenderen aan. Aan de Nederlandse zijde der grens determineerde Dr. Bursch scherfjes van zonebekers. In zijn werk „Nederland's vroegste geschiedenis" spreekt Dr. Holwerda van urnenvelden van het Hallstatttype onder de gemeente Nieuwenhagen, waar men over een uitgestrekt terrein de heuvels en lange bedden kan zien liggen, door urnendelvers bijna geheel verwoest. Onderzoekingen van Akense verzamelaars in 1840 gaven kort nadien aanleiding tot graverijen in het wilde weg. Uit relazen hierover uit 1840 en 1843 kan worden opgemaakt dat hier een binnen de Landgraaf gelegen grafveld, zich uitstrekkend over een breedte van vijf kwartier gaans, in het spel was. Uit een proces-verbaal, dat ons bekend is uit het gemeentearchief van Nieuwenhagen en dat handelt over deze vondsten klinkt duidelijk een toon van lugubere beschroomdheid, ten opzichte van die in het heidegebied ruim een eeuw geleden ontdekte geheimzinnigheden, waar men toen nog niet zo erg vertrouwd mee was! Holwerda vermeldt een urnenveld aan de Heksenberg, alsmede een door hem opgegraven grafveld op de Douvenberg (de hoogte waarop thans de Staatsmijn „Hendrik" ligt en welke heuvel oudtijds door de Landgraaf werd gepasseerd). Holwerda als ook de Akense onderzoekers stelden twee typen van grafheuvels vast : kleine ronde met een middellijn van 18 tot 20 voet, door een kringgreep omgeven en heuvels van langwerpig vierkante vorm.

De door Mr. Hardenberg genoemde Duitse onderzoeker Freiherr von Negri, stammend uit een geslacht dat in vroeger eeuwen te Brunssum gevestigd was en die destijds op het even over de grens bij Rimborg gelegen kasteel „Zweibrücken" woonde, heeft in de jaren 1920—1940 voortdurend nasporingen verricht in het Duitse deel van het heidegebied. In de loop der jaren bracht deze geschoolde historicus en archaeoloog een collectie bij elkaar die in de duizenden exemplaren liep. Het is bekend, dat hij onder meer werkte aan een omvangrijke publicatie van zijn opsporingsresultaten. Door aankoop was hij bovendien nog eigenaar geworden van een eveneens in het heidegebied in de jaren 1930/36 verzamelde omvangrijke collectie oudheidkundige voorwerpen, afkomstig

van de toen te Kohlscheidt bij Aken met ziekteverlof vertoevende Congo-missionaris Pater Kohl.

Juist wijl het ontbreken van een afgerond inzicht in de oudheidkundige betekenis van het Brunssums heidelandschap als een sterk gemis moet worden gevoeld, dient het ontijdig overlijden van dhr. von Negri, tengevolge van een noodlottig ongeval, kort na de bevrijding, als niet minder dan een ramp te worden beschouwd. In hem, die in de kringen van in oudheid en historie geïnteresseerden ook aan de Nederlandse zijde der grens veel vrienden telde, verloor het betrokken gebied wellicht zijn meest ervaren onderzoeker. Doordat zijn later woonverblijf, slot „Elsum” bij Wassenberg, door oorlogshandelingen getroffen werd, evenals het Heimatmuseum te Geilenkirchen, waaraan hij belangrijke delen van zijn collecties in bruikleen afstond, ging veel van zijn levenswerk verloren. Over het lot van zijn manuscript kon tot heden nog geen zekerheid worden verkregen.

Het door de dood van Freiherr von Negri geleden verlies klemt nog te meer, wijl nu, op dit moment, het belangrijkste deel van het heidegebied aan de andere zijde der rijksgrens, westelijk van Teveren, met behulp van enkele duizenden arbeiders, bulldozers en dergelijke, volkomen vernield wordt over een oppervlakte van honderden hectaren, door de aan de gang zijnde aanleg van een uitgestrekt militair vliegveld. In deze omstandigheid ligt o.i. een reden temeer om voortdurend en nauwlettend attent te blijven ten aanzien van hetgeen op Nederlands gebied van dit oerlandschap nog over is.

Van de in latere jaren verzamelde oudheidkundige vondsten bevat het streekmuseum „Oud-Erenstein”, te Kerkrade, een zeer gevarieerde collectie. Voornamelijk uit de verzamelingen Houppermans en Chr. Beckers-Rimburg bijeengebracht, zijn er percuteurs, nuclei, gevleugelde en gewone pijlpunten, allerlei soorten krabbers, doorboorde steen, amuletten, boren, messen en gepolijste bijlen, een aanzienlijk aantal Hallstatt- en La-Tène urnen, klokbekerscherven, alsmede uit het heidegebied afkomstige voorwerpen uit latere perioden.

In het voorafgaande werd meer malen gewezen op de omstandigheid, dat de met de dag meer voortgaande industriële ontwikkeling dezer omgeving allerminst bevorderlijk is voor het behoud van hetgeen het oude landschap nog aan uiterlijk schoon en wetenschappelijk waardevols bevat. Ons met beide voeten plaatsend op de nuchtere bodem van de harde economische noodzakelijkheid — noodzakelijkheid die in een nog steeds zich uitzettend industrie-gebied nu eenmaal niet anders kan, dan interessen als die ons hier bezig houden te doorkruisen — moet toch wel worden vastgesteld, dat niets zal mogen worden verzuimd van hetgeen in de bestaande omstandigheden mogelijk is tot bescherming, waar het kan tot behoud, en zeer zeker tot registratie en vastlegging voor het nageslacht, van al hetgeen de mens, die in een verre voortijd het landschap bevolkte, daarin achter liet.

Geldt dit reeds voor het oude landschap in zijn geheel, zeer zeker moet dit worden beklemtoond voor een zo raadselachtig mensenwerk

uit lang vervlogen tijden als de Landgraaf. Immers, op verschillende punten ging hij reeds verloren; het mijnbedrijf, de huizenbouw en de landontginning eisten hun rechten op.

Op andere plaatsen werd het grachtenstelsel volgestort, doordat de omwonenden het bezigden als stortplaats voor rommel en afval.

Het stemt tot verheuging, dat in de laatste tijd de gemeentebesturen, naast en ondanks de talloze strikt-materiële problemen waarvoor zij zich gesteld zien, in sterker mate dan hun voorgangers, waakzaamheid betrachten ten aanzien van datgene wat de meer speciale belangstelling van ons allen heeft.

Zo werden nog in het allerjongste verleden, door het gemeentebestuur van Brunssum, met aan het hoofd burgemeester Quint — die zich uitvoerig in het terrein door mij liet voorlichten — maatregelen getroffen welke er op gericht zijn, datgene wat van het oudheidkundig monument nog over is, in ongeschonden toestand te behouden en waar mogelijk, de aangerichte schade te herstellen.

Overeenkomstige maatregelen werden ook reeds toegezegd van de zijde der Staatsmijnen.

Als bestuurslid van de Historische Kring „Het Land van Herle” wil ik niet nalaten op deze plaats ook uiting te geven aan onze erkentelijkheid ten opzichte van de directie van de Staatsmijnen en die der Oranje-Nassaumijnen voor de in verschillend opzicht bij het streven van onze Kring ondervonden steun.

Als bewijs voor de ook overigens in het gebied van Brunssum sterk oplevende belangstelling voor het verleden van plaats en streek, moge hier tevens reeds de aandacht worden gevestigd op een zeer binnenkort ter perse gaand omvangrijk werk, van de hand van pastoor W. Moonen, getiteld „Brunssum de eeuwen door”, waarin, naast de historie, door de schrijver ook aandacht geschonken wordt aan de oudheidkundige verschijnselen in de bodem der omgeving.

In de kring van de vereniging „Het Limburgs Landschap” vestigde ondergetekende reeds eerder de aandacht op de Landgraaf-verschijnselen bij de bestuurders, dhrn. Dr. A. A. Thiadens en Ir. D. C. van Schaik.

Thans mijn referaat besluitend moge de hoop worden uitgesproken, dat hetgeen gerelateerd werd er toe moge bijdragen, de bijzondere belangstelling van ons meest competent, alzijdig bewerktuigd en besluitvaardig orgaan, de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek, te vestigen op een landsdeel dat ik meende te mogen noemen „een oudheidkundig waardevol landschap in gevaar”.

Ik hoop er in geslaagd te zijn zowel de waardevolheid ervan, alsook het acute karakter van de dreigende gevaren te bewijzen.

Nogmaals moge hier worden herinnerd aan hetgeen reeds eerder werd aangehaald uit het „Voorwoord” van Prof. Byvanck in het „Gedenkboek van Giffen” van 1947 nl.: dat de opgravingsdienst vooral zal moeten optreden „waar objecten met vernietiging worden bedreigd”.

U wilt mij toestaan te eindigen met het uiten van een suggestie op een concreet punt : Kan Uwerzijds niet de mogelijkheid worden geschapen

althans op één van de onopgehelderde vraagpunten een op exacte onderzoekingen gebaseerd antwoord te verkrijgen, nl. ten aanzien van de ouderdom, c.q. de tijd van ontstaan, van het wallencomplex, de Landgraaf?

Mag niet worden verondersteld, dat hier waarschijnlijk in de een of andere richting een opheldering zou kunnen worden verkregen, door middel van inschakeling van een der jongere hulpwetenschappen van de archaeologie, ik bedoel de palaeo-botanie met haar z.g. pollen-analyse? Punten met voor dit soort onderzoek gunstige bodemgesteldenis zijn m.i. ruimschoots in het terrein aanwezig.

Terwijl deze suggestie in Uw gewaardeerde overweging moge worden aanbevolen wil ik besluiten met U dank te zeggen voor de tot het houden van dit referaat zo welwillend geboden gelegenheid.

UBACH OVER WORMS.

F. X. SCHOBEN.

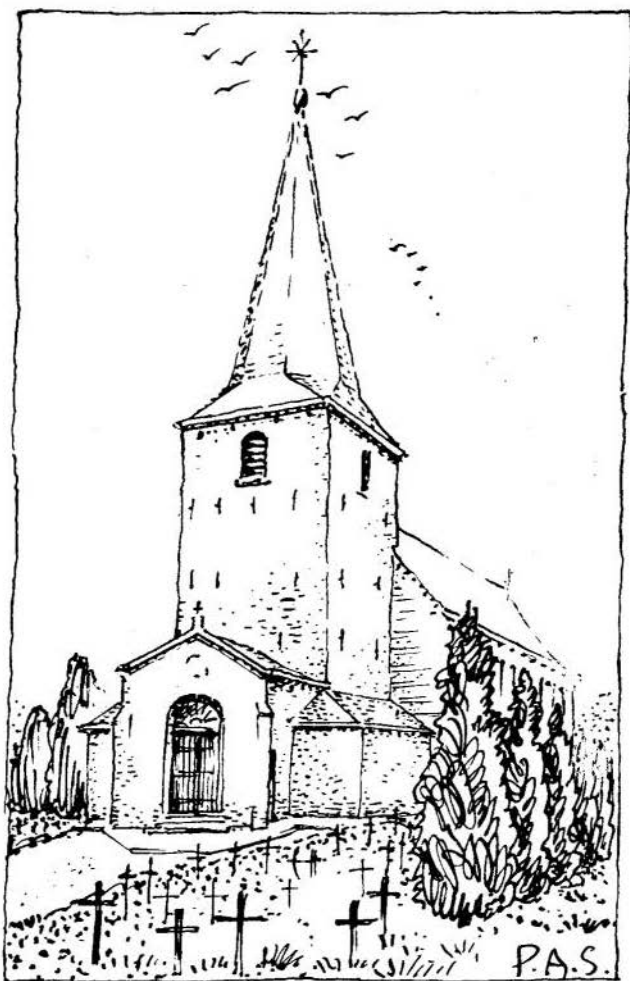
750 JAAR

parochie
simpelveld

In 1953 zal Simpelveld het feit herdenken, dat 750 jaar geleden de monniken van de abdij Mont Cornillon als pastoor naar deze parochie kwamen.

In de maand October van het jaar 1203 begaf zich de bisschop van Luik, Hugo de Pierrepont, de twintigste opvolger van Sint Lambertus, naar het klooster Mont Cornillon, bij Luik gelegen. In de ruime kapittelzaal, met zijn prachtige Romaanse gewelven wachtten de monniken, op stenen muurbanken gezeten, het hoge bezoek af. Omringd door vele hoge prelaten en edelknepen trad de Prins-Bisschop de zaal binnen. Hij was naar deze beroemde abdij gekomen om o.a. aan haar zorgen ook het bestuur over de parochie Simpelveld toe te vertrouwen. Bij die gelegenheid kreeg de abdij het recht om er eigenmachtig de pastoor aan te stellen en wel uit haar eigen kring, die der Norbertijnen, naar hun wit habijt ook wel Witheren genoemd. Dit recht — patronaatsrecht geheten — heeft de abdij gehad van 1203 tot 1796 (1). Mont Carnillon werd gesticht in 1124. De hertogen van Limburg en na hen ook hun opvolgers, de hertogen van Brabant, hadden recht van verblijf in de abdij. De bisschop, Jan van Vlaanderen, wilde aan dit recht een einde maken. Hij veranderde in 1237 de abdij in een burcht voor zichzelf. De Norbertijnen moesten verhuizen naar een hoeve, Beaurepart ook wel Belli-Reditus geheten, eveneens in de omgeving van Luik gelegen. De hertog, Jan van Brabant, berustte hierin echter niet. In

(1) Memorieboek van pastoor Didden, pag. 4.

Bijgaande afbeelding van de Oude Kerk van Simpelveld, naar een tekening van P. A. Schols, geeft de toestand weer van rond 1920.

Teneinde plaats te maken voor het tegenwoordige kerkgebouw werd het oude afgebroken, deels in 1923 en deels in 1936.

Het onderste gedeelte van de zware, effen, vierkante weststoren, opgetrokken uit Kunrader steen, werd toegeschreven aan de 12e eeuw; volgens de „Voorlopige Lijst der Monumenten van Geschiedenis en Kunst”, deel VII/1926, dateerde het bovenstuk met achthoekige houten spits uit de 17e eeuw. Voor het eenbeukig schip van vier traveeën, uit baksteen, met groefstenen banden versierd, in- en uitwendig met pilasters versterkt en door rondboogvensters verlicht, vermeldt genoemde lijst als bouwjaar 1692. De portaalbouw vóór de toren dateerde uit de 2e helft der 19e eeuw.

1291, daags na Hemelvaart, liet hij de burcht door 300 ruiters omzingelen. Bij het aanbreken van de dag bestormden 32 ruiters onder aanvoering van Herman van Witem (slotvoogd van kasteel Limburg en oud-bevelhebber van Maastricht) de hoofdtoren. De aanslag werd echter ontdekt en mislukte. Uit wraak hielden de Luikenaren een strooptocht in het Brabantse graafschap Daelhem en verwoestten 48 dorpen en gehuchten (2). De abdij Bearepart werd in 1796 opgeheven en gedichtans gebruikt als groot-seminarie van het Bisdom Luik. De prelatuur is tot het bisschoppelijk paleis ingericht.

Als bijzonderheid hierover is nog te vermelden dat Mgr. Zaepfel (3) in 1802, door Napoleon als le Consul, tot bisschop benoemd werd van het gebied, omvattende de tegenwoordige provincie Luik, Belgisch Limburg en een groot gedeelte van Nederlands Limburg. Hij kreeg van Napoleon de oude Norbertijnerabdij Bearepart tot woning toegewezen en 10.000 franken ter beschikking gesteld bij zijn inhuldiging.

De eerste pastoor van Bearepart die in 1203 naar Simpelveld kwam, vond er echter reeds een heel eenvoudig kerkje in Romaanse stijl opgetrokken. 't Was een éénschepig gebouw met kleine ronde vensters en een plumpe mergeltoren. Tot patroon van de kerk werd gekozen de H. Remigius, de bisschop van Reims, die in 496 Clovis doopte. In de abdij van Bearepart werd Remigius bijzonder vereerd. (Schimmert, Slenaken en Klimmen zijn de 3 andere plaatsen in Limburg, die de H. Remigius tot patroon hebben.)

De naam van deze eerste pastoor is niet bekend. In 1287 was een pater Nicolaas parochieherder. Zijn parochie strekte zich uit over Simpelveld en Bocholtz met de gehuchten die ook thans tot deze plaatsen behoren. De meeste van deze gehuchten ontleen hun naam aan een alleenstaande laathoeve of boerderij, zoals Soureth, Imstenrade, Bulkum enz.

In 1231 geeft Theodorus van Houffalize aan de Cistercienserinnen van Val Benoit — bij Luik — zijn aandeel in de tienden van Simpelveld. Jean de Eppes, bisschop van Luik, bevestigt dit in het zelfde jaar (4). Val Benoit werd in 1224 gesticht door Otto de Prez, kanunnik en daarna deken van de Collegiale kerk van St. Paul in Luik, voor reguliere Augustijnen. Deze gingen reeds in 1230 weg en in 't zelfde jaar kwamen er de Cistercienserinnen uit Robermont. De abdij Val Benoit bezat in Simpelveld vele goederen o.a. de hof in de Waalbroek en verder gedeelten van Bocholtz, Soureth en Bulkum (5).

Van de tienden van Simpelveld en Bocholtz is Val Benoit in het bezit gebleven tot 1671. De groot-commandeur van de commanderij der Duitse Orde de Alde Biesen, de Bongart, werd toen eigenaar. Deze schonk ze aan zijn commanderij.

De tienden waren toendertijd de voornaamste kerkelijke inkomsten. Elke

(2) H. Mosmans: De Heeren van Witem. Venlo, 1923. Blz. 26.

S. P. Ernst: Histoire du Limbourg, enz. Luik, 1840. Dl. V, blz. 7.

(3) W. Goossens: Geschiedenis v.h. Bisdom Roermond. 1927. 4e Dl. Blz. 203 en 204.

(4) Publications de Limbourg, enz., dl. 21, blz. 129 e.v.

(5) Publications de Limbourg, enz., dl. 70, blz. 190.

tiende korenschoof en elke tiende van 't veldgewas, hout of andere inkomsten van de boerderijen van de parochie kwamen aan de eigenlijke vergever van de kerk, dus aan de abdij Bearepart. De pastoor genoot de zgn. kleine tiende o.a. van de mindere vruchten, zoals haver, appels en peren, maar vooral $\frac{1}{3}$ van de totale tiende. Val Benoit bezat $\frac{2}{3}$. Bij de opmeting der tienden in 1454 wordt dit duidelijk aangehaald. Hij woonde destijds op 't platteland op een hoeve.

In 1233 sluiten de kloosters Bearepart en Val Benoit een overeenkomst om te „Simpleve” een schuur te bouwen tot het opbergen der tiendevruchten ⁽⁶⁾. De inkomsten waren blijkbaar heel goed want in 1247 wordt deze schuur reeds vergroot. De verhouding tussen de Abdis van Val Benoit en de abt van Bearepart schijnt naar aanleiding der tienden gespannen geweest te zijn. In 1260 wordt een regeling getroffen die elk meningsverschil voor de toekomst opheffen moest. Bij dit contract werd de betaling geregeld van 't cathedricum, 'n soort belasting van hoogstens twee goudgulden (solidos) die de diocesaan priester aan de bisschoppelijke stoel (cathedra) moest betalen als teken van onderdanigheid en het obsonium ('n tiendebelasting in natura) der kerk van Sempelveld ⁽⁷⁾.

De parochie Sempelveld was in de eerste helft van de 13e eeuw nog niet in het bezit van een klok. Want in 1262 verordonneert de deken van Maastricht, dat er 'n klokje aangeschaft moest worden, dat men tot buiten 't kerkhof horen kon. Zij moest verschaft worden door degene die de tiende ontving — de patronaatsheer dus. Wilde de parochie een klok hebben, die in 't gehele kerspel hoorbaar was, dan moest zij ze zelf betalen. In 1282 verklaart de deken echter, dat de abdij van Bearepart het volgende moest geven: een grote klok die in de hele parochie hoorbaar was, verder de ornamenten van het altaar, 'n misboek met muzieknoten, twee gebrandschilderde ramen en de vloer der kerk diende met tegels belegd te worden ⁽⁸⁾.

Daar de oude registers van de abdij Bearepart over de jaren 1250—1400 niet meer bestaan, zijn de gegevens over de parochie uit die tijd zeer schaars. We weten, dat in 1331 een Jan Ouritun onder Abt Libertus en in 1454 Jacques Burchloon pastoor waren. Onder 't pastoraat van deze laatste had in 1454 een hernieuwde opmeting der gronden van de kerk plaats. Dit werd gedaan door de landmeter der streek, Claesken Willems ⁽⁹⁾.

In 1470 keurde Jacq. Burchloon als pastoor de overdracht goed van een kapel te Bocholtz aan de Kruisheren te Aken. Deze was gesticht als zoenaltaar door de moordenaars van Jan van Gronsveld in 1386. De opvolger van Burchloon die in 1473 pastoor werd was Mathieu van Tongeren. Deze was tevens prior te Reckheim in België. Daarom zal hij

⁽⁶⁾ Publications de Limbourg, enz., dl. 21, blz. 131 e.v.

⁽⁷⁾ Publications de Limbourg, enz., dl. 21, blz. 135.

⁽⁸⁾ Publications de Limbourg, enz., dl. 21, blz. 139.

⁽⁹⁾ Publications de Limbourg, enz., dl. 8, blz. 167.

wel zelden of nooit in Simpelveld verbleven hebben, maar de dienst laten doen door een waarnemer.

Vanaf 1511 tot heden is in de lijst der pastoors geen onderbreking. In 1511 was Andries van Donrad pastoor. Zijn naam wordt nog genoemd in een acte van 1536. Hij stierf in 1558 en werd opgevolgd door Hendrik Bollandt. Onder diens pastoraat werd door de Koning van Spanje — als hertog van Brabant — in 1567 een schatting gevraagd op de geestelijke goederen en renten in 't Land van Overmaas. Door de geestelijke overheid in 't land werd een subsidie toegestaan tot een bedrag van 8000 Brabantse gulden, waarvan de pastorie te Simpelveld 40 gulden moest bijdragen ⁽¹⁰⁾.

In 1571 komt de bekende pastoor Arnold Didden naar Simpelveld. Door de abt van Beaurepart, à Flémalia, werd hij geïnstalleerd. Onder zijn bestuur wordt de parochiekerk „Moederkerk” genoemd daar in Bocholtz een „Dochterkerk” aanwezig was. Er waren toen in Simpelveld en Bocholtz 500 communicanten. De plaatselijke heer was Johan van de Bongard. De koster heette Petrus Sutz. Deze handelde in Miswijn, kaarsen en bakte hosties. Over de inkomsten van zijn leveringen heeft hij een geschil gehad met het kerkbestuur. Het proces kwam voor te 's Hertogenrade. De uitspraak luidde, dat het kerkbestuur verplicht werd hem direct uit te betalen. Pastoor Didden heeft in zijn pastoraat veel avonturen beleefd. Deze beschrijft hij in een door hem aangelegd „Memorieboek”. Ter illustratie kunnen we hierbij vermelden dat hij zeven maal door Staatse en éénmaal door Spaanse troepen ontvoerd werd. Opdat de papieren van zijn parochie niet verloren zouden gaan, copieerde hij deze in zijn Memorieboek, terwijl hij daarin tevens zijn eigen lotgevallen optekende. Datgene wat de schrijver over zijn eigen persoon verhaalt, kenmerkt op de meest markante wijze het ongelukkige tijdperk van de 80-jarige oorlog in deze contreien. Voor de geschiedenis van Simpelveld is het boek zeer belangrijk, omdat er de oude schenkingen van de parochie en de goederen der pastorie — het wijsdomgoed — in worden aangehaald en tal van plaatselijke benamingen er in voorkomen. Gedateerd 29 December 1782 liet pastoor Sougnez voor het archief der parochie een afschrift maken in de abdij Beaurepart, waar het authentieke boek toen berustte. Het jaarboek houdt in 1598 op.

A. Didden bleef tot 1617 pastoor. Hij wordt nog genoemd in 1613, 29 Augustus, in de tienjaarlijkse dekenale visitatie der parochiekerk. Deze geeft kort en bondig de treurige toestand van de kerk onder Diddens postoraat aldus aan: vloer slecht, koor stuk, ruiten in de ramen ontbreken, het gewelf boven de doopkapel is ingestort, het overige gescheurd en vuil, alle ruiten in het middenschip stuk, er bevindt zich bovendien een scheur van onder tot boven in de oostelijke koormuur. De hele kerk dient hernieuwd te worden. Het hoofdaltaar is ontwijfd, de koperen monstrans is gebroken, doopvont gebroken, torenkapel bouw-

⁽¹⁰⁾ Eg. Slanghen: Het markgraafschap Hoensbroek, enz. Maastricht, 1859. Blz. 86 e.v.

vallig. Volgens het zelfde register had de pastoor een kamertje gebouwd in de toren en een hoenderhok aan de toren. Dit was in die tijd geen zeldzaamheid. Zo wordt ook vermeld, dat pastoor Fabritius van Kerk-
rade in de de toren woonde (11).

In verband met de omstandigheden, waarin de pastoor verkeerde en zijn ouderdom in aanmerking genomen, wordt goedgevonden, dat de pastorie niet door hem wordt opgebouwd, doch dat hij in de torenkamer wonen blijft.

Opvolger van pastoor Didden werd in 1617 Pater Anton Jamar. Door abt Adam Sluis werd hij geïnstalleerd. Zijn kerkmeesters waren Werner Breem, Leonard Bendels, Joan Vrenckens en Jan Remkens, die als plaatsvervanger had Herman Hamers. Onder 't pastoraat van Jamar, dat gedeeltelijk in de periode van het Twaalfjarig Bestand (1609—1621) viel, werd de restauratie van de kerk ter hand genomen.

De dekenale visitatie over de toestand van de kerk wordt met de laco-
nieke opmerking besloten: men ga verder met de restauratie. Over Jamar zelf wordt 't volgende opgemerkt: de Pastoor spreekt slecht Duits en kan niet in die taal preken, men zorge voor een kapelaan die de pastoor hierin vervangen kan. Deze kapelaan, waarschijnlijk de eerste voor Simplveld, is gekomen. Hij preekt 's Zondags en geeft in de Duitse taal katechismus-onderricht. Eerst onder Jamar's opvolger is de restauratie van de kerk voltooid.

(11) De Maasgouw, 1918. Blz. 20—21.

(Wordt vervolgd)

H. VAN WERSCH

UIT DE HISTORIE DER

oude huizen te Heerlen.

HET HUIS, GENAAMD „DEN HELM”,

gelegen aan de Gasthuisstraat—hoek Emmastraat.

In de serie der besprekingen van oude woonhuizen, die binnen de kom van Heerlen lagen, volgt thans een uiteenzetting over „den Helm”. Deze naamsaanduiding wettigt het vermoeden, dat ten tijde der plattelands-
vesting Herle t.g.v. zijn ligging in de schaduw der walmuren er gehelnde krijgslieden onderdak genoten (1).

(1) *J. v. Lennep en J. Ter Gouw: De uithangteekens, enz. A'dam, 1868. Dl. I. Blz. 36 en 385. Wij citeren o.m.: „In het laatst der 14e eeuw bestond er te Den Haag een herberg, waar de Helm uithing, alzo reeds een heraldiek uithangteeken. Die helm zal wel hebben moeten aanduiden, dat daar edele heeren gehuisvest werden... in 1390 werden er twee edellieden vrijgehouder door hertog Albrecht. „In den Helm” kwam te Den Haag nog in 1623 voor op de hoek Noordeinde—Hartogstraatje; te Maastricht in 1550; te Amsterdam in 1566 en 1567; te Delft op de Mart in 1572, alsmede te Tongeren, waarbij de functie v.h. huis die van een voorname herberg blijkt te zijn.”*

In het najaar van 1951 is dan eindelijk de ruïne afgebroken van het huis op de N.O.-hoek Emmastraat—Gasthuisstraat, een sombere herinnering aan de voorbije oorlog, door brandbommen getroffen, bedacht met de minder mooie bijnaam van „rattenpaleis”, maar met een historie, die tot in het grijze verleden teruggaat.

In de Gichtregisters van de Hoofdbank Heerle, die in het Rijksarchief te Maastricht worden bewaard, komt het huis „den Helm” herhaalde malen ter sprake.

Op 15 Maart 1683 woonde er Coen Peuskens, gehuwd met Margaretha Clooth, die toen 75 rijksdaalders leende onder hypothecair verband van Hermanus Lamberts „Heer van het adellijk huis Cortenbach, koopman der stad Aken”. (Gichtregister, L. v. O. No. 2029, blz. 338).

Op 10 Juli 1704 liet Matthijs Meyers, weduwnaar, er zijn testament op schrift stellen. (L. v. O. No. 2033, blz. 141).

Op 21 Juni 1706 had er een z.g. „erfbuijtinghe” (ruiling van onroerend goed) plaats tussen Matthijs Peuskens en Jan van Gulpen. Eerstgenoemde droeg aan Jan van Gulpen over zijn aandeel in het huis den Helm, „te weeten de schuijre, het camerken aen de straet en Stooften aen de straet met noch vijfden halven voet daerachter, recht door en over den neeren oock recht aff in de aerde, met den kelder daeronder liggende, ende solder daer en boven met de halfve esden ende een gedeelte in den mesthoff.” Jan van Gulpen van zijn kant betaalde aan erfpacht „vyffden halven cop roggen ende een molter haever, alsmede een halff vatt ende eenen halven cop terwe, uijtgeldende aen de Geijstelijke Pacht deser Hoofdbancke Heerle, waervoor het huijs, den Helm genaemt, is geaffecteert en verhypotheseert.” Bovendien geeft hij aan Matthys Peuskens in eigendom een sille land in het Cruijtzervelt, met nog een som gelds groot 600 gulden (L. v. O. No. 2033, blz. 263).

Op 21 Sept. 1713 leende Matthijs Bour gehuwd met Elisabeth Peuskens 600 gulden van de juffrouw Coenen onder hypothecair verband van zijn gedeelte van het huis „den Helm”. De belendingen van dit gedeelte waren: ene zijde Nijst Schils, andere zijde Jan van Gulpen, een hoofd de gemene straat (L. v. O. No. 2034, blz. 221).

De 27e April 1716 verkocht genoemde Matthijs Bour zijn deel in het huis den Helm met bijhorende koolhof, voor 500 gulden aan zijn zwager Nijst Schils, gehuwd met Catharina Peuskens. Laatstgenoemde nam de hypotheek van 600 gulden over (rente 5%) en verbond hiervoor zijn deel van het huis en hof „den Helm”, belendingen ene lange zijde de Gasthuisstraat, andere lange zijde Peter Wetzels, een hoofd Jan van Gulpen, ander hoofd Jan Boust, met „een coolhof daer tegens over geleege, ene lange zijde de erfgenamen Coen Boust, andere lange zijde den hof van het huijs de Croon, een hoofd de Gasthuisstraat,” en ten slotte 212 kl. roeden land aan het Kempken (L. v. O. No. 2034 blz. 393 en 395 en No. 2040, blz. 74).

Op 8 Mei 1732 verklaarde genoemde Nijst Schils, als weduwnaar van wijlen Catharina Peuskens, een zoon te hebben uit zijn eerste huwelijk, genaamd Jaspas, en thans van plan te zijn „hem te begeeven in tweeden

houwelijck met Anna Cuelaers, weduwe van wijlen Hendrick Saveur." Hij doet daarom aangifte van zijn eigendom, n.l. huis, hof, koolhof en mesthof, „genaempt den Helm in de Gasthuysstraet gelegen, ene lange zijde de straet, andere lange zijde Hendrik Dijcks, een hoofd de Wede Jan van Gulpen," alsmede ongeveer 6 sillen weidebeemd, en akkerland gelegen binnen deze Hoofdbanke (L. v. O. No. 2036, blz. 525).

Op 10 Nov. 1732 leent Jaspas Schils gehuwd met Catharina Dautzenbergh (de zoon van Nijst Schils voorn.) 400 gulden tegen 5% rente van „de Eerwaardige Paeters Conventuale der Carmolters binnen Aeken" onder hypothecair verband van zijn huis, schuur, en stallen „genompt den Helm geleegeen binnen Heerle, het welke hem naer doot van sijn vaeder in eigendom toe behooren sal, reygenooten ene lange sijde de weduwe en erfgenamen Paeters, andere lange sijde den wegh, een hoofd de wed. Jan van Gulpen, ander hoofd Jan Boist" en een „camp gelegen aan den Beck," verder verbindende zijn persoon en „alle andere noch hebbende en verkrijgende goederen waer gestaen ofte geleegeen" (L. v. O. No. 2036, blz. 560).

Op 11 Jan. 1759 was Catharina Dautzenbergh te Maastricht ten kantore van Notaris P. Frederix (haar man, Jaspas Schils was inmiddels overleden). Bij haar was haar dochter Anna Maria Schils. De aanwezigheid te Maastricht betrof het definitief regelen van een minder prettige zaak. Haar dochter Barbara was onlangs „op den Ouden Stadthuijse (binnen Maastricht) in heghthenis gestelt." Waarom dit geschiedde, wordt niet vermeld.

Zoals zij zegt hebben haar vrienden zich gewend tot de „Edele Achtbare Heeren Hoog Schout en Schepenen van den Hoogen Brabantsen gerechte te Maestricht" en kon deze zaak geregeld worden tegen betaling van „ontrent 950 gulden." Voorwaar geen kleinigheid! Verder lezen we dan: De comparanten (Moeder en dochter) niet in staat zijnde om die somme bij te brengen ofte fourneeren, hebben haar genoodsaakt gevonden daertoe Vrienden op te zoeken, die haar hier innen souden behulpsaem weesen, tot soo verre dat Jan Diederer, inwoonder van Schinnen sigh heeft laten induceeren (overhalen) om hiertoe te contributeeren eene Somme van 600 gls. cours voors., waarmede de voors. kosten bij supplement (met toevoeging van) nogh andere penningen door de vrienden bijeen gemaakt, zijn worden betaalt."

Tot meerdere zekerheid voor genoemde Jan Diederer van het verstrekte kapitaal en de rente ad 4% verbindt Catharina Dautzenbergh haar huis, moeshof en verder toebehoor „den Helm" genaamd, gelegen te Heerle in de Gasthuisstraat, belendingen: ter eenre Jan Boust, ter andere Gilis van Gulpen, en verder „alle haare andere so meubele als immeubele presente en toekomende goederen ter wat plaetse geleegeen ofte vindbaar." Catharina Dautzenbergh en haar dochter Anna Maria traden hier mede op voor de andere kinderen, resp. broers en zusters te weten: Barbara (reeds genoemd), Maria Catharina, Johan Leonard, die nog minderjarig was, Dionisius en Peter Caspar Schils, welke beide laatsten „uytlandig" waren op dat ogenblik. (L. v. O. No. 2042, blz. 20).

En zo stak men zich in schulden, waar men niet meer uit kon komen. Het huis verviel bij gebrek aan het nodige onderhoud, daar het geld hiervoor ontbrak. De schuldeisers werden ongeduldig. De belastingen werden niet betaald. Om gerechtelijke verkoop met te lage opbrengst ten laatste nog te voorkomen, liet men het huis op de koopwaarde schatten en zag men uit naar iemand die het zou willen kopen.

Op 10 Aug. 1761 had ten overstaan van Notaris L. G. Pelt de verkoop plaats van het huis den Helm „met de daaraan gehoorende Schuijre stallinge backhuys misthoff brouwerije met het brouwgetuyg alle ap en dependentie van dien alsoock den coolhoff daartegens over geleege neffens den Croon en Christiaen Goosens (den Smit).” De koopsom was na taxatie door Machiel Pijpers, Johannes Schils, Frans Lenarts en Jacobus Ceularts vastgesteld op 1640 gulden, de gulden berekend tegen 18 mark. Godsheller 5 stuiver, licoop een half ton bier.

Koper van het huis de Helm, waarin dus toen een brouwerij gevestigd was, werd Frederick Schepers, gehuwd met Anna Maria Merckelbag, inwoonder alhier.

De koper nam de hypotheek over en betaalde de schulden voor de verkopers tot een totaal bedrag bij elkaar van 1238 gulden 9 stuiver. Dus bedroeg het restant van de koopsom nu nog 401 gulden 11 stuiver, waarvoor het huis de Helm verbonden bleef. Frederick Schepers zou hiervan 5% rente betalen en beloofde het bedrag van 401 gulden 11 st. te zijner tijd te zullen betalen wanneer de kinderen Schils, die zich „buyten lands” bevonden bij hem zouden komen om elk hun deel te ontvangen. Dan hebben de verkopers nog schulden gemaakt bij de Baron van Belderbusch op Ter Worm, Madame Frichapelle en Mijnheer Pastoor, doch weten niet hoe groot deze zijn. Schepers verbindt zich ook deze, wanneer hiervan de bewijzen worden overgelegd, te betalen met de interessen „voor soo verre de voormelde resteerende somme (ad 401 gld. 11 st.) bij reyckt.” Het was dus nog zeer de vraag of er wel iets voor de kinderen Schils zou overblijven!

Het huis den Helm was belast met de schattinge, met drij vatt terf (pacht) in de geestelycke sackrente en 9 buschen (chijns) in de Carte van Rinneberg. (L. v. O. No. 2043, blz. 336.)

Op 1 Juni 1765 werd in de Helm een koop gesloten, waarbij Herman Ross uit Schandelen 371 kleine roeden land, gelegen in de Heugde, kocht van Wilhelmus Cloot, pachter van de hoeve in 't Leen in de Heerlijkheid Schaesberg, voor 4 schellingen de kl. r. alsmede een veulen van een jaar in de koop. Overeengekomen werd dat indien dit veulen niet binnen 6 weken naar de zin van de verkoper zou geleverd worden, de koper hiervoor in de plaats 20 Croonstukken en een Carolin zou moeten betalen. (L. v. O. No. 2044, blz. 454.)

Op 5 Januari 1766 verschijnen voor Notaris L. G. Pelt te Heerlen drie van de kinderen Schils, te weten Maria Catharina Schils gehuwd met Gerhardus Souren, wonende op Caumer, Joannes Leonardus Schils, mede optredend voor zijn broeder Peter Caspar, „beyde in dienste van den Koning van Vranckreijk,” en Anna Maria Schils, echtgenote van Mar-

tinus Haijben (ook geschreven: Haeben), wonende te Luijk, gezamenlijk mede optredend voor hun broeder Dionijs. Zij ruilen weide en land voor een ander perceel met Frederick Scheepers, gehuwd met Anna Maria Merkelbag. De schuld aan de Pastoor van Heerlen, groot 100 gulden, wordt afgelost. Ook „bekennen de Comparanten alhier present hun aendeel uyt de (koop) penningen ontfangen te hebben, alsmede Leonard Schils 't selve voor sijn broeder Peter Caspar ende het aendeel van Dionijs Schils sall blijven staen tot tijt en wijlen men sall gehoort hebben off denselve nog int leven is. Verders verklaeren deselve Comparanten nogmaels te approbeeren en te ratificeeren de acte van coop aengaende het hujs en goederen den Helm door Frederick Scheepers (voornoemd) ingecogt in dato den 10 Augusti 1761 sonder nu off ten ewige dage daertegens ietwes contrarie te moveeren” (daar iets tegen in te brengen). (L. v. O. No. 2045, blz. 118).

Op 20 Aug. 1766 pacht Fredericus Scheepers uit de Helm de hof en goederen „den Meulenberg” genoemd van Johan Lodewijk Wintgens, schepen alhier, gehuwd met Mevrouw Maria Elisabet Roper, voor de tijt van 12 jaar, ingaande half Maart 1767.

Op 27 Februari 1767 leende Frederick Scheepers voorn., gehuwd met Anna Maria Merkelbag, 1100 gulden van Mejuffr. Eva Misset, wede van de Heer Predikant Wintgens, tegen 4% rente. Het opgenomen geld diende ter betaling van 3 bonderen land, gelegen op den Molenberg en gekocht van de Heer J. L. Wintgen. Door Scheepers werden hypotheccair verbonden deze 3 bunder, zijn huis, hof en koolhof gelegen binnen Heerlen „den Helm” genoemd — reigenoten Willem Boest en Nicolaes Jans — alsmede zijn verdere eigendom.

Deze acte werd gepasseerd te Eijsden ten overstaan van Notaris L. G. Pelt uit Heerlen. Getuigen waren de Heer Hendrik Nolens „Borgemeester tot Eysden” en Geurt Geurten, inwoonder aldaar.

Zeven jaar later, op 27 Februari 1774 werd deze hypotheek afgelost door de Heer Francis Stassen namens Frederick Scheepers. (L. v. O. No. 2045, blz. 442.)

De 21 Augustus 1767 had te Maastricht ten overstaan van Notaris Adam Matthias Gudi een „erfmangelinge” (ruiling) plaats tussen Simon Honinx gehuwd met Catharina van Gulpen, wonende te Maastricht en Frederick Scheepers, gehuwd met Anna Maria Merkelbag, wonende te Heerlen. Eerstgenoemde „verclaerde hiermede bij form van erfmingelinge over te dragen seekere part in eenen bouw genaemt den Helm gelegen tot Heerle bestaende in eene geheele camer neffens de Gasthuijsstraet met den geheelen neering (bedoeld is: neeren) daarnaest. En een part van den kelder ter seyde van de voorn. Gasthuijs straet keerende ter andere seyde soo verre de muijr gaet daer de trappen aenleggen van No. 2, daarvan gaende tot op het midden van den stijl daertegens over. En verders soo als te sien is bij het act van partage gepasseert voor den gesworen Landmeester H. Rhoen, en aen sijns Comparants huijsvrouwe (Cath. van Gulpen) sub No. 1 ten deele gevallen, met de lasten daerop staende”. De tweede comparant Scheepers geeft hiervoor

in ruil „54 kl. r. bosch, den Oombosch genoemd, met de lasten daerop staende.” Bovendien zal hij binnen 3 weken nog uitkeren aan Simon Honinx 60 pattacons, Aker koers, en een malder terwe, „waarmede beyde comparanten omtrent hunne erfmingelinge verklaerden content te zijn.” (L. v. O. No. 2046, blz. 33).

In 1779 werden door de plaatselijke overheid de nieuwe leggerboeken in gebruik genomen. Op folio 285 van de Dorpsrotte staat het huis van Frederik Scheepers aldus beschreven: 12 kl. r. hujs en verdere bouwagie, gelegen in den dorpe Heerlen in de Gasthuijsstraet, reijgenooten eene zijde Frans Willem Boest d'ander en een voorhoofd de straat, het ander hoofd Nicolaes Jans. Bij coop van d'erfgen. Jaspar Schils en Simon Konings (moet zijn: Honinx). Belast met hele schat en aen de geestelycke goederen met 3 vat en $\frac{1}{3}$ van $2\frac{1}{2}$ cop tarwe, betaelbaer met P. Keulaers cs. (Rotteboeken Gemeentearchief Heerlen).

In de bevolkingslijsten van 1796 opgemaakt op last van het Franse bestuur, wordt ook weer de naam van het huis niet vermeld. We kunnen aannemen, dat er toen woonden: Frederik Scheepers, 72 jaar, vader, Hubert Scheepers, 42 jaar, landbouwer; Jeanne Catharine Deheselle, 48 jaar, echtgenote; Frederik Scheepers, 17 jaar, hun zoon; Maria O. Scheepers, 13 jaar, hun dochter. Verder 3 dienstknechten, een meid, en een neef oud 19 jaar, genaamd Hubert Meertens. (Copieën Bevolkingslijsten 1796 gemeentearchief Heerlen).

In 1821 had alhier een registratie plaats van personen en vee. Bewoner van het huis de Helm blijkt nu te zijn: Jan Pieter Cloot, landbouwer, geboren alhier 4 Febr. 1789, gehuwd met Maria Odilia Ross, geboren alhier 19 Nov. 1789. Aan vee bezaten ze toen 3 stuks hoornvee boven de 2 jaar, en een onder de 2 jaar, alsmede 4 schapen. Er was een dienstbode: Maria Cath. Bisschops.

In 1825 hadden zij 3 stuks hoornvee boven de 2 jaar en 2 paarden boven de 3 jaar. Als personeel was er toen aanwezig een knecht geheten Frans en een dienstbode, Maria Catharina Massen. (Registratie-lijsten Gemeentearchief Heerlen).

Als hun kinderen worden vermeld: Johan Willem Hubert, Hubert Joseph, Herman Jozef, Pieter Jozef en Maria Ida. (Registratie-lijst 1825 en Bevolkingsregister afgesloten in 1862). Hun vader Jan Pieter Cloot overleed 25 Mei 1855 in de Helm en hun moeder 20 Maart 1856. De zoon Pieter Jozef vertrok 1 Juli 1857 naar Maastricht.

Omstreeks laatstgenoemd jaar werd eigenaar van de Helm Mathijs Jozef Quaedvlieg, landbouwer te Vrusschenbroek (Vrusschemig) gehuwd te Heerlen 19 Juni 1835 met Maria Theresia Hubertina Penners.

Omstreeks 1870 woonde er Johanna Cornelia Penners, weduwe van Willem Dautzenberg, daarna Gerard Dionisius Pancratius Penners. Laatstgenoemde overleed in de Helm op 9 April 1883 in de ouderdom van 86 jaar. Hij was ongehuwd en landbouwer van beroep.

De volgende eigenaar, tevens bewoner, was Markus Salomon Golstein, gehuwd op 23 Febr. 1877 met Henriette Goldstein. Hij overleed op 4 Mei

1981 in de ouderdom van 81 jaar en liet het huis de Helm na aan zijn echtgenote en kinderen.

De zoon Emil Golstein, koopman alhier, gehuwd met Sara Hartog, woonde ook in de Helm, overleed te Heerlen op 22 Oct. 1950 in de leeftijd van 67 jaar. Tijdens wereldoorlog II moest hij onderduiken. In die tijd werd eigenaar van de Helm M. H. Scherpenhuizen. In het jaar 1950 werd bij vonnis van de raad voor rechtsherstel het huis weer in eigendom toegewezen aan de Familie Golstein. (Gegevens Kadaster, Gemeentearchief Heerlen).

Deze toewijzing aan de Familie Golstein was maar een schrale troost: het oude huis was in 1944 door bommen getroffen en totaal onbewoonbaar geworden.

Op 3 Oct. 1951, een prachtige herfstdag, begon men met het omverhalen van de muren. Omstreeks half twee in de namiddag plofte een groot gedeelte (Noord-Oostkant) van de buitenmuur in de Gasthuisstraat omlaag. 12 Oct. d.a.v. was de afbraak voltooid en het puin gestort in de vrij diepe kelderruimten. En zo verdween weer een gebouw van het oude Heerlen, waar eeuwenlang bekende Heerlense families hebben gewoond, om plaats te maken voor een modern winkel-kantoor-flat. Met de bouw hiervan zal dit jaar begonnen worden.

Heerlen, 21 Jan. 1952.

JO HORST.

DE PASTOORS VAN SCHINVELD

Oorspronkelijk behoorde *Schinveld* evenals Brunssum en Jabeek, tot de parochie *Gangelt*. Toch verbleef er sinds eeuwen te *Schinveld* gewoonlijk een zielzorger, die „pastor” werd genoemd doch feitelijk maar rector was.

De parochie *Gangelt* werd gesticht omtrent 1180 door Goswinus II, Heer van Heinsberg.

Tot 1268 oefenden de Heren van Heinsberg het patronaatsrecht uit over deze parochie d.w.z. ze benoemden de pastoors, die dan door de bisschop van Luik bevestigd werden.

In 1268 droeg de Heer van Heinsberg, Theodorik II, dat recht over op de *Nobertinessen te Heinsberg*, die vanaf dat jaar de pastoors van *Gangelt* en vanaf 1579, toen Brunssum, *Schinveld* en Jabeek tot parochie werden verheven, ook de pastoors van deze parochies benoemden tot aan de Franse revolutie.

De pastoors waren dan ook in de regel *Norbertiesen*, ook Praemonstratensers of *Witheren* genoemd.

Ziehier, voor zover bekend, de namen van de *Schinveldse pastoors* met enige bijzonderheden:

1. FRANS PIJLMANS (Pilmans of Pijls) (1521--1528).
2. DIRK HOUTBEKKERS.
3. JAN KRIJNS.
4. FRANS DE JONGHE.
5. JAN ENGELS (of Engelberts) in 1596; hij was tegelijkertijd kape-
laan van Jabeek.
Pastoor Engels schrijft in het kerkregister van Schinveld: „Ik krijg
een brood van elke parochiaan, maar wegens de hoge belasting
kunnen ze het nauwelijks missen. Behalve de contributies, het onder-
houd van een ruiter met knecht en vrijbuiters, die dagelijks bij ons
grosseeren, moet ik armoedig leven: driemaal werd ik door vrijbuiters
gevangen genomen en tweemaal gans gespolieerd.”
6. LEONARD NEVELSTEIJN tot 1664.
Op 5 Juli 1644 kreeg pastoor Nevelsteijn de pastorie in leen bij
officiële akte in bijzijn van Werner Vercken, gevolmachtigde van
leenheer Jonker Willem van Merode.
7. DIONIJSIUS SCHILS (1664—1668)
8. MATHIAS WEIJERS (1668—1676)
9. CHRISTIAAN VEUGEN (1676—1703) tevens tijdelijk deservitor
in Jabeek. In zijn tijd bedroegen de stoorrechten van de pastoor
f 291.— + een brood van ieder gezin.
10. MICHAEL INGENES (1703—1729) : van 1707 tot 1708 was hij
tevens deservitor van Jabeek. Op 28 December 1705 vroeg Ingenes
aan Mgr. Angelus d'Ognies, bisschop van Roermond, advies aan-
gaande een schending van het asylrecht, hetwelk hierin bestond, dat
het de burgelijke rechter verboden was, wetsovertreders in kerken
of op kerkhoven te vervolgen. De drossaard van het Graafschap
Amstenrade, Gerard Duijkers, had in de Kerstnacht een parochiaan
van Schinveld, die van doodslag beticht werd, op het kerkhof laten
gevangen nemen. Die man had iemand een been stuk geslagen,
maar deze was eerst tien maanden later overleden, zodat de dood
wel een andere oorzaak kon gehad hebben. Onder protest van de
pastoor had de drossaard de delinquent naar de gevangenis in
Amstenrade laten vervoeren.
11. SEVERINUS DAEMEN (1729—1751), te Schinveld overleden. In
1743 was burgemeester van Schinveld Seveer Mols, Oud-burge-
meester Jan Paumen, schepenen Bertus Jans, koster Arnold Buijssers,
benoemd 19 October 1743.
12. FRANS HENDRIK LEIJNEN (Van den Berg of Leijn de Berg
(1751—1778), ook te Schinveld overleden.
Omdat hem de zogenaamde *competentie*, de bijdrage in zijn onder-
houd, door de *tiendeheffers* niet werd uitbetaald, maakte hij tegen
deze, de *proost van Heinsberg* en *Mej. Judith Duykers*, dochter van
de drost van de graafschappen Amstenrade en Geleen, wonend te
Aken, een proces aanhangig bij de Hoge Raad te Brussel op
4 Februari 1761.
Op 13 Dec. 1763 werd de proost veroordeeld om aan de pastoor

jaarlijks f 200.— te betalen met terugwerkende kracht tot 1760. De proost legde zich hierbij niet neer, beweerend, dat die last op Judith Duykers alleen drukte en ging tegen deze in proces in 1765. Bij vonnis van 1777 werd deze veroordeeld om de bewuste competentie te betalen. Dit proces, dat 12 jaar duurde, kostte aan de juffrouw niet minder dan f7369.—.

Omdat het onderhoud van de kerk verwaarloosd werd, waartoe de tiendeheffers ook verplicht waren, waren intussen de bewoners van Schinveld in 1768 een proces begonnen tegen dezelfde Judith Duykers. Dat proces duurde tot 1792 en liep hierop uit dat de juffrouw een geheel *nieuwe kerk* met *pastorie* moest bouwen, een nieuw *hoofdaltaar*, een nieuwe *preekstoel*, een *nieuwe communiebank* en een nieuwe *biechtstoel* laten aanbrengen en de verdere zorg voor 't onderhoud op zich nemen. Meer bijzonderheden hierover in „*Brunssum de Eeuwen door*”, dat binnenkort verschijnt.

13. SUITBERTUS DEUKEN (1778—1795).

Hij was een vurig patriot en hevig tegenstander van keizer Jozef II; hij werd tot pastoor benoemd door het curatorium van de Universiteit te Leuven, dat in sommige omstandigheden daartoe de wettige bevoegdheid bezat.

Hij stierf met zijn twee zusters, de koster Jan Janssen en behalve kinderen, nog 40 volwassenen, aan de Rootkoorts.

Omdat Pastoor Deuken zo patriottisch gezind was, kreeg hij op zekere dag bezoek van een troep patriotten. Zij werden door hem getraceerd op brandewijn: de lege flessen hingen ze in de noteboom op de Plats, zeker ter ere van van der Noot, de leider der Patriotten. In het begin van zijn pastoraat, van 1779—1781, stierven in Schinveld veel mensen aan buikloop. Van September 1795 tot Juni 1796 was het pastoraat vacant. Op 23 Juni 1796 werd tot pastoor benoemd:

14. JAN HENDRIK JANSSEN (1796—1799), geboortig uit Brunssum.

Wegens de vervolging door de Fransen heeft hij echter nooit in Schinveld geresideerd: hij hield zich schuil bij zijn ouders te Brunssum. Op 11 December 1799 werd hij pastoor van Brunssum, benoemd door Mgr. Robert van Velde de Melroy, bisschop van Roermond.

15. GERARD PIJLS. (1796—1800). Deze was niet pastoor, maar ondergedoken in Schinveld en oefende er in het geheim „*potestate delegata*” de zielzorg uit.

16. JAN PETER HORSTMANS. (1800—1803).

Hij was van de orde der Norbertijnen en kreeg reeds in 1803 zijn demissie.

In zijn tijd, 10 April 1801, woedde in Schinveld een vreselijke brand, waarbij 31 huizen in de as gelegd werden.

17. CORNELIS HABETS (1803—1811). Hij was gelijk zijn voorganger Praemonstratenser. Hij werd benoemd door de Luikse Vic. generaal Mgr. Zaepffel en nam ontslag op 14 Augustus 1811.

- In 1807 stierven in Schinveld 40 personen aan de pokken; in dat jaar overleed ook de bekende *Koon Knooken*.
18. JACOB SCHRIJVER (1811—1819). Hij was Dominikaan; in 1819 nam hij ontslag.
  19. HENDRIK HOUBEN (1819—1831).
Hij was geboortig uit Cortessem (België) en werd in 1831 pastoor van Rekel bij Loon.
  20. BERNARD WERNER KLINKENBERG (1831—1844).
Hij was Cistenciëner uit de abdij Val-Dieu; in 1844 nam hij ontslag en keerde naar de abdij terug.
  21. LAMBERT FRANS PRINCEN (1844—1854).
Deze was geboortig uit Weert en werd in 1854 pastoor van Haelen. Hij voerde het tarief in voor kerkelijke diensten, omdat de bewoners weigerden hem elk jaar een brood per gezin te leveren.
  22. HENDRIK WILLEM VAN HAEFF (1854—1857).
Van Haeff was geboortig uit Meerlo en werd in 1857 pastoor van Kessel.
  23. JUSTINUS EMMANUEL JOORS (1857—1877).
Hij was geboren te Susteren. Het zelfde jaar, dat hij in Schinveld kwam, braken er de pokken uit, de helft der bewoners, (toen $\pm$ 1000) werden aangetast; er stierven 22 kinderen en 9 volwassenen aan die ziekte. Joors leefde in voortdurende onenigheid met de burgemeester van die dagen, Peter Buijsers, o.a. over de eigendom van de toren. In 1861 moest de burgemeester bedanken en werd hij opgevolgd door zijn zoon Karel Buijsers.
  24. J. H. LEMMENS (1877—1900).
Hij bouwde in 1889 de *nieuwe kerk*, de „kathedraal van de Onderbanken”.
  25. RENIER VAN HALBEEK (1900—1903).
  26. G. W. ERNON (1903—1911).
  27. JOS. ARNOLDTS uit *Sittard* (1911—1916).
In 1916 werd hij pastoor van Nieuwstad.
  28. J. A. LUMENS uit *Limbricht* (1916—1921).
In 1921 werd hij deken van Schinnen.
  29. JOS. BOIJMANS uit *Schaesberg* (1921—1929).
In 1929 werd hij pastoor te Heijthuijsen.
  30. PAULUS BROUNS uit *Geulle* (1929—1933).
Hij was een begaafd en geestig schrijver, helaas te vroeg gestorven in 1933.
  31. AUG. GREIJMANS uit *Nederweert* (1933—1946).
In 1946 te Schinveld plotseling overleden.
  32. FRANS LANCKOHR uit *Voerendaal* (1946—heden).

W. MOONEN, Pastoor, Brunssum.

Het Heerlense Politiewezen

(slot)

in de achttiende eeuw

Omtrent de aanstelling van de nieuwe ordebewaarders vermelden de notulen van de banksvergadering van 5 Augustus 1777 het volgende:

„De Heer Lt. Schouth heeft ter vergaderinge gerapporteert, dat ingevolge Haar Hoo. Moog. Resolutie van den 2den May en diende soo genoemde Bedelvoogde aangestelt te worden, geevende in consideratie ofite, hoe seer de Banke uijtgestreckt is, men niet genoeg soude hebben met drie persoonen één voor Heerlen, één voor Voerendael en één voor Nieuwenhagen. En naedemael de naem van Bedelvoogd iets hatelijks bij sig heeft, ofte men deselve bij hun te geeven commissie niet soude kunnen Banks-Boode off Banks-Schutten noemen. Is naar deliberatie goedgevonden datter drie persoonen onder de benoeming van Banksboode ofte Banksschutten sullen worden aangestelt één voor Heerlen, één voor Voerendael en één voor Nieuwenhagen op de volgende conditien:

1mo dat sij zullen hebben ses schellingen per weeke so doentlijk, (1 schelling = $\pm$ 50 cent),

2mo alle twee jaaren een rock, camisool, overrock, twee broeken en een hoed,

3to alle jaaren twee paar schoenen en twee paar slopcoussen,

4to een snaphaan, twee pistoolen, een sabel en een stock.

En wat aengaet de instructie, commissie en couleur van kleedinge is goedgevonden de Heer VIGNON qqa en Sr. HENNEN te autoriseeren omme gesaementlijke met de Heeren Commissarissen van de andere Bank te confereeren en te resolveeren soo als dienstig sal worden geoordeelt.

En is bij deese occasie geresolveert dat het tractement van Pieter STAHR als Bedelvoogd sal koomen te cesseeren, en dat Heeren Commissarissen van deese Banke sig sullen adresseeren aan Lt. Stadhouders en Commissarissen der Leenen, en versoecken sooals gebruykelijk gesubsidieert te worden naer hunne quote ad 52 in het hondert in deese extraordinaire bekostinginge, soo als ook in de costen van den gevangentooren en het paveij van den weg nae het Kerkhoff van Heerlen, en van de nieuwe brugge etc. En ingeval men geene betaalinge van de Leenen kan bekoomen, worden Commissarissen geauthoriseert sig direct aen Haar Hoo. Moog. klagtig te adresseeren”.

Naar aanleiding van dit besluit werden als bankbodens aangesteld Hendrik KRANTS, Frederik Paulus HEIJMAN en Jacob SMIT. De beide eerstgenoemden traden op 1 October 1777, de derde op 15 November van dat jaar in dienst. KRANTS was na 1 November 1778 niet meer in functie. Hij werd niet vervangen, zodat de dienst voortaan slechts door twee bankbodens werd waargenomen.

In 1777 ontvingen de banksbodens Jacob SMIT en Fred. Paulus HEIJMAN op last van den Drossaard VIGNON een paar steevels (laarzen) en twee paar schoenen. Hiervoor werd 40 gulden verantwoord. In 1780 werden opnieuw steevels en schoenen aan twee bankbodens verstrekt. Aan de voorwaarde, dat zij „alle jaaren twee paar schoenen” zouden bekomen heeft men zich dus blijkbaar niet gehouden; ook in het vervolg heeft men daaraan niet voldaan.

De banksbode HEIJMAN is 21 October 1781 overleden. Aan zijn weduwe werd vier weken tractement uitbetaald om „haar tot reisgeld

bij vertrek te dienen". Ook de doorkist, gemaakt door Jacobus SCHILS, werd door de Bank betaald.

De banksbode SMIT schijnt slechts tot 4 November 1782 in functie te zijn gebleven; tenminste tot die datum werd zijn tractement uitbetaald. Op 2 December 1781 trad Adolph REULS als banksbode in dienst.

In 1782 fungeerde als banksbode Steven BEKKERS, hetgeen blijkt uit het feit, dat aan Matthijs KUIJPERS „wegens vrachtloon tot afhaalen van den banksbode BEKKERS, zijne effecten en mobilier, uijt Maastricht in October 1782" 9 gulden werd betaald.

Door de geweermaker KONINGS te Maastricht werden in 1777 geweeren en wapenen voor de banksbodens geleverd, waarvoor 129 gulden 9 stuiver werd verantwoord.

Hendrik MILLIARD te Maastricht leverde van 1779 tot 1785 de uniformen voor de banksbodens van Heerlen en Voerendaal. De kosten bedroegen van 83 gulden tot 100 gulden, 8 stuiver 2 oort voor iedere bode. Dit was voor die tijd een zo opvallend hoog bedrag, dat de banksbestuurders daarop aanmerking meenden te moeten maken.

In de banksvergadering van 31 Juli 1786 werd „voorgedragen, dat de monteerige der banksboudens te hoog loopt, soo worden Hren Commis. gerequireert naar de minste kosten te reguleeren en te ordoneeren".

Voor de „nieuwe kleedinge van banksbode BEKKERS" werd in 1787 maar 50 gulden verantwoord.

Van 1788 af werd de leverantie opgedragen aan de kleermaker Wilhelmus MERTENS, de jooide Michael COON, MILLIARD en J. G. ROYEN, in 1789 aan de weduwe Peter SCHRIJVER, MILLIARD en snijder Nicolaes NIJSTEN.

In 1790 werd het uniform voor de banksbode Adolphe REULS gemaakt door snijder Nic. NIJSTEN.

In 1791 leverde de weduwe SCHRIJVERS laken voor het uniform van banksbode BEKKERS; het werd gemaakt door snijder Nic. NIJSTEN met bijlevering van geel laken „voor opslagen en triep (trijp) voor broeck".

MILLIARD leverde alleen nog „de hoeden met cocarden".

In 1793 leverde N. NIJSTEN het uniform voor banksbode BEKKERS en in 1794 voor banksbode REULS. In hetzelfde jaar vervaardigde hij voor REULS een „soomer en ondercamisool met broeck van gemeenen teek" terwijl bij L. H. ZELY te Maastricht een hoed met boord voor hem werd besteld.

De banksbodens BEKKERS en REULS ontvingen evenals hun voorgangers een vergoeding voor de aanschaffing van steevels en schoenen.

Het pistool van Adolph REULS werd door Frans SOEREN, Smit van Craubag (Croubeek-Klimmen) gerepareerd, terwijl Joannes BURGCHELS wegens „maeken en repareren van geweeren en wapens der Banksboudens" 5 gulden 8 stuiver ontving.

Pieter STAHR, die in 1777 wegens plichtverzuim van zijn functie als bedelvoogd werd ontheven, komt in de jaren 1773, 1774 en 1775 voor onder de benaming van „jagtbode": zijn tractement bedroeg 48 gulden

per jaar. In 1780 werd hij aangesteld als wekelijkse bode op Maastricht (postbode).

In de banksvergadering van 26 Juli 1784 werd voorgesteld hem als bode te ontslaan, waarschijnlijk met het oog op zijn leeftijd of om andere niet bekende redenen; hij was toen 55 jaar oud. Met ingang van het jaar 1785 werd hij vervangen door Christiaan VAN DEN ESSCHEN.

Als bijzonderheid zij vermeld, dat Pieter STAHR, die na zijn ontslag als dagloner werkzaam was, op 7 October 1812, 83 jaar oud, te Heerlen is overleden. Hij was gehuwd met Zusanna EYCKENBOOM en woonde in de Gasthuisstraat (Register v.d. Burg. Stand der gemeente Heerlen).

In Heerlen en Voerendaal verbleven de mannen, die des nachts de wacht moesten betrekken, in daartoe door particulieren beschikbaar gestelde woonhuizen. Blijkens de rekeningen van uitgaven is dit van 1781 af het geval geweest.

Aan Nicolaes JANS werd voor de drie wintermaanden van 1781 op 1782 24 gulden en van 1782 op 1783 30 gulden betaald wegens „de nagtwagt in sijn hujs inden Dorpe van Heerle te hebben laeten houden en vuyjr en ligt geleverd te hebben”. Voor de wintermaanden van 1783 op 1784 ontving JANS 32 gulden. In de winter van 1784 op 1785 werd de wacht gehouden in het huis van Joh. NOTTEN. In de winter van 1785 op 1786 en volgende jaren werd de wacht wederom gehouden in het huis van JANS. Van 1789 op 1790 in het huis van Lennert HORBAG. In 1790 op 1791 en volgende jaren wederom bij Nic. JANS.

In de wintermaanden van 1781 op 1782 en volgende jaren werd aan Matthijs JONGEN „voor het houden van de wagtstoove in het Dorp van Voerendal, met vuur en ligt” 30 gulden betaald. In de winter van 1787 op 1788 werd de „wagtstoove” gehouden in het huis van Nicolaas HERBERGS. Van 1788 op 1789 en volgende jaren tot 1794 wederom ten huize van Matth. JONGEN. De jaarlijkse vergoeding bedroeg 36 gulden. In 1793 en 1794 werd in verband met de oorlogstoestand nachtwacht in meerdere huizen gehouden.

In eerstgenoemd jaar werd aan Caspar WETZELS in de Coolhoven „voor veele daegen wagtstoove gehouden te hebben, fournissement voor vuur en ligt” 12 gulden betaald.

In hetzelfde jaar werd voorts te Heerlen een wagtstove gehouden in het huis van de smid Lamb. MAGHELLIS, die daarvoor 40 gulden ontving. Voor „extraord. houden der wagtstove en fournissement van vuur en ligt” gedurende de doormars der Fransen en Oostenrijkers ontving Nic. JANS 18 gulden.

In het jaar 1793 nog werd de wacht gehouden ten huize van Jacobus EIJMAEL, die daarvoor 12 gulden vergoeding ontving.

In de winter van 1794 op 1795 werd aan Jacobus SCHILS „voor de aangenomen wagtstove in de dorpe van Heerlen” 44 gulden betaald.

Van 1793 op 1794 werd voorts een wagtstove gehouden te Kunrade ten huize van Nic. Vlieggen, die een vergoeding ontving voor vuur en licht van 20 gulden. Dit was eveneens het geval in de winter van 1794 op 1795; de vergoeding bedroeg toen 42 gulden.

Hans Weeren COENEN ontving een vergoeding van 15 gulden 10 stuiver voor „in den laaste winter (1794 op 1795) 26 daagen en nagten in de dorpe van Voerendal de wagtstove met vuur en ligt aan de militaire gefourneert te hebben”.

Het schijnt, dat de veldbodens somtijds inhalig zijn geworden. Hierop wijst de volgende aantekening in de notulen van de banksvergadering van 26 Juli 1784:

„Gelijk dan ook meede klagte zijn voorgebragt, over de respective veldboudens, zoo over het haalen en vraegen der gerven, als andersints, zoo is goedgevonden den Heer Lt. Voogd, gemerkt de Bankboudens, tot het doen van schuttinge gequalificeert zijn, te verzoeken om de Commissies van de respective veldboudens in te trekken, als aan de gemeente meer schaede dan nuth brengende, en terwijl deselve veldboudens ongeagt het verbod bij Haar Hoog Mogende Placaat van den 2en Mey 1777 voortvaaren in het haalen der gerven in den velde, soo word den Heer Secretaris gerequireerd, bij affixien ad valvas ecclesiae, alle ingeseetenen te waarschuwen, aan selve Boudens geene gerven in den velde te geeven, off te laten volgen, terwijl de Banksboudens gelast worden, om te invigileeren (waken), dat deselve veldboudens, en andere nog bij dage, nog nagte, eenige vrugten uijt den velde neemen, off haalen, en sulks ontwaer wordende, off siende, terstond aan den Heer Officier aan te geeven om enz.”

Volgens de bankbestuurders hadden dus alleen de banksbodens de bevoegdheid beslag te leggen op veldvruchten.

Blijkbaar is aan het voorstel tot intrekking van de commissien der veldbodens geen gevolg gegeven. Althans in de vergadering van 24 October 1791 wordt aan de veldbodens opgedragen bepaalde bekendmakingen in ieders rotte te afficheren en te publiceren. Hieruit blijkt, dat de veldbodens nog dienst deden en over bepaalde rotten of wijken waren verdeeld. Op 18 Mei 1786 werd o.a. aan de Luitenant Hoofdofficieren van de Landen van Overmase kennis gegeven, dat de Gouvernemenen van Brussel en Luik voornemens waren gedurende tien dagen, te beginnen met 29 Mei 1786,

„generaele patrouilles te doen gaen, langs de weederzijdse confinien (grenzen), ten eijnde het Land te suiijveren van vagabonden, Dieven, en Landloopers, met last aen gem. Officieren, om ieder in den haere, en voor zoo verre hunne respective Districtien, aan de Confinien van Oostenrijks Braband, en het Land van Luyck zijn aengrenzende, met alle attentie, zorge te draegen, dat diergelijk verjaegt wordende slegt volk, gren schuijplaets vinde, noch zich verborgen houde, op het Territoir van deesen staet, maer dat ook zoodaenige suspecte persoonen, in dat geval worden aengehouden, neemende te dien eijnde de noodige precautien, zoo door het meede uijtsenden van patrouilles, als andersints, en de nabuerige Officieren, der aengrenzende territoiren (met welke zij des noods, dien aengaende moeten correspondeeren) ten deesen opsigte, de behulpzame hand biedende, en alle faciliteijt toebrengen, en deese Haar Hoog Moogende ordres executeerende, op zoodaenige secreete wijze, als in een zaak van die natuur vereijscht word”.

Uit het feit, dat deze resolutie ter kennis van de Hoofdbank Heerlen werd gebracht, menen wij te mogen afleiden, dat de plaatselijke politie voor de uitvoering van deze razzia in haar gebied had te zorgen.

Het schijnt, dat de banksbodens niet altijd even nauwgezet hun plicht hebben vervuld.

In de vergadering van 25 Augustus 1788 werden klachten over hen ingediend. Naar aanleiding daarvan werden bankscommissarissen uitgenodigd

„zoodanige middelen te beramen en ten uitvoer te brengen, als zij zullen vermeenen gevoeglijk te zijn om de banksbodens conform haare instructie tot hunne plicht te houden en desaangaande ten uitvoer te brengen hetgene ten dienste van de Bank zoude kunnen strekken”.

In de vergadering van 6 October 1789 werd na kennismeming van het rapport van Bankscommissarissen besloten, dat „in de eerstvolgende vergadering van den geregte derselver instructie zal worden voorgehouden, om zig daar na stiptelijk te reguleeren op poene van cassatie”.

•Van welke aard deze klachten zijn geweest wordt niet vermeld; bijzonder ernstig waren deze blijkbaar niet, aangezien met een berisping werd volstaan.

In 1789 wordt als rotmeester en veldbode van Nieuwenhagen vermeld Johan JANSSEN. Deze ontving van de Bank een beloning van 44 gulden „voor menigvuldige vacatien dewelke zelve sedert den jaere 1779, dat de questie in de gemeene Heerler heide, tussen die van Bronssen (Brunssum), Waubag en deze Banke over de Limieten ontstaan, zoo op ordre van de Heeren Drossard VIGNON, Rentmeester VAN PANHUYS, Bankscommissarissen, Advocaat van het Hooge officie gedaan heeft, met het aanwijzen van limieten, bijeenroepen van oude luiden”.

In 1793 waren slechts 12 rotmeesters in dienst; aan hen werd voor hunne „extraordinaire devoiren in de laeste oorlogstroubles, soo omtrent de Franse troupes als ook naederhand de doormarsch der Oostenrijkers” door de Bank een beloning toegekend; deze bedroeg voor vier hunner ieder 16 gulden en voor acht ieder 40 gulden.

In 1794 ontvingen 11 rotmeesters ieder 25 gulden beloning van de Bank. Dat men destijds de zuinigheid niet uit het oog verloor moge voorts blijken uit het besluit genomen ter vergadering van 1 September 1794, dat als volgt luidt:

„Dan legt den Hr Schouth aen deese vergaderinge ter kennisse, dat hij gevonden heeft dat de overrokken welke men tot hier en toe aen de banksboudens op de twee jaeren heeft gegeven van geen gebruik zijn geweest en over de ordinaire rokken aengedaen zijnde hun in het gaen, staen en patrouilleeren, bijzonder in reegen weder meer hinderlijk sijn, soodaenig dat sij boudens deese overrokken op de twee jaeren somtijds geen twintig reijsen aengedaen hebben, om dien best gevonden hun deese overrokken aff te trekken, en in plaetse van dien alle somers een camisoel en broek van gemeenen teek te laeten maeken dewelke hun in den dienst tot meer gemak is.

En terwijl hij schouth ook noodig vind dat deese banksboudens alle twee jaeren enen nieuwen hoed met silvere boord, welke tans elff guldens kost gegrepen word, soo meent van best te weesen enen van deese hoeden alleen op de vier jaeren te geeven, en alle twee jaeren een hoed sonder boord, waardoor jaarlijks voor ieder boord aght guldens kan gespaert worden. Dan opdat deselve altoos hunnen monteeringe proper kunnen houden en draegen aen hun boudens te gelasten de oude monteringe niet te mogen verkoopen off sig van deselve te ondoen bevoorens de nieuwe geheel verdient, maer de oude kleedinge soowel als de hoede in slegt weder te draegen om sig dus, soo als gezegt in alle voorkomende gevallen in behoorlijke propreteijt te konnen vertoonen, alwelke verandering en directie van den Hr. Schout, is goedgekeurt en bij vervolg naer volgens deselve sal gedaen worden, met last inmiddels op de banksboudens hunne kleedingen en hoeden in voegen als voormelt te gebruiken op poene van correctie t'welk aen hun door den geregtsboode sal aengesegt worden en deesen daarvan sijn relaes doen”.

De ordebewaarders komen in deze beschouwing voor onder de volgende benamingen: schuttbodens, veld- en schatboode, rotmeesters, veldboddens, bedelvoogden, trabanten (trawanten), jagtbode en banksboddens.

De schutbodens, die zoals reeds gezegd, jaarlijks een vergoeding voor de aanschaffing van een paar schoenen ontvingen, hetgeen de gehele achttiende eeuw door het geval is geweest, moeten naar alle waarschijnlijkheid leden zijn geweest van de schutterij. Van bankswege werden zij niet bezoldigd. Het is daarom mogelijk, dat zij een vergoeding ontvingen uit de inkomsten van de schutterij de z.g. schuttrenten, waarmee bepaalde eigendommen naast de gewone schat waren belast. Volstrekte zekerheid hieromtrent bestaat echter niet, aangezien elke aanwijzing in die richting ontbreekt.

De rotmeesters zijn, zoals uit verschillende aanwijzingen blijkt, identiek aan de veldbodens, met dien verstande, dat de rotmeesters voor zoveel nodig aan het hoofd stonden van de veldbodens. Aangezien geen uitgaven voor deze manschappen worden verantwoord, moet aangenomen worden, dat zij niet bezoldigd werden van wege de Bank. Zij werden aangesteld door de Voogd ⁴⁾ en ressorteerden dientengevolge onder de Justitie, door wie zij dus ook bezoldigd werden.

Met de benamingen bedelvoogden en trabanten zijn de banksboddens bedoeld. Deze werden door de Bank bezoldigd.

Het is opmerkelijk, dat in de Limburgse dorpen de veldwachter ook thans nog wordt aangeduid met BOA (bode).

In een slotbeschouwing zal het Heerlense politiewezen in de Franse tijd worden behandeld.

W. LINDELAUF.

1) Gichtregister van de Hoofdbank Heerle — Landen Overmaas No. 2036 blz. 155.

historische chroniek

In het gebouw van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek te AMERSFOORT werd op 3 en 4 Januari 1952 een congres gehouden, dat door 75 medewerkers uit alle delen van het land werd bijgewoond, waarvan 8 uit onze provincie.

Behalve de voorzitter van de eerste congresdag, prof. dr. A. W. Byvanck, hoogleraar te Leiden en prof. dr. G. van Hoorn, oud-hoogleraar te Utrecht alsmede de Heer J. Willems, lid van de Tweede Kamer, allen leden van de Rijkscommissie voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek, waren o.a. aanwezig mr. R. Hotke, referendaris bij de afdeling Oudheidkunde en Natuurbescherming van het Ministerie van Onderwijs, K. & W., Dr. P. Glazema, directeur van de Rijksdienst, dr. Brunsting, conservator van het Rijksmuseum van Oudheden, te

Leiden, alsmede dr. J. Mertens, conservator van het Museum Cinquante-naire te Brussel.

In zijn openingsrede schetste prof. Byvanck de bedoeling van het congres als te zijn een bron van voorlichting en studie voor de plaatselijke medewerkers, een gelegenheid voor deze om de vak-archaeologen te wijzen op eventueel aanwezige belangrijke locale objecten, terwijl het congres tevens moest gezien worden als een blijk van waardering van de zijde der ambtelijke oudheidkundigen jegens hun medewerkers in het hele land.

In de loop van het programma sprak dr. P. J. R. Modderman over „Vondsten en hun documentatie”, dr. H. Brunsting over „De datering in de archaeologie”, dhr. A. Bruyn over „Vorm en techniek van de vuurstenen werktuigen”, drs. H. Halbertsma over „Scherven en hun determinering” alsmede drs. J. Bogaers over „Opgravingsvaria”. Onder de lichtbeelden die deze laatste voordracht vergezelden trokken de opnamen over de opgraving van de bekende Romeinse villa te Meezenbroek veel belangstelling.

Van de door correspondenten gehouden referaten, ten getale van acht, hadden er twee betrekking op een Limburgs onderwerp:

Pater Munsters, uit Stein, opende een nieuw gezichtspunt met betrekking tot de bandkeramische hutkommen uit de omgeving zijner woonplaats, terwijl ons kringlid, dhr. Schobben, door middel van zijn in dit nummer afgedrukt referaat aandacht vroeg voor de oudheidkundige betekenis van de Brunssummer heide.

Dit résumé besluitend willen wij niet nalaten de erkentelijkheid van onze Kring te betuigen jegens de organisator van het congres, de directeur van de Rijksdienst, dr. Glazema. In diens overdracht van het voorzitterschap voor de slotzitting van het congres aan onze secretaris, drs. L. van Hommerich, menen wij naast de daarin gelegen eervolle onderscheiding voor laatstgenoemde ook een blijk van waardering te mogen zien voor het werk van onze Kring.

J. JONGEN.

Weer gaat een stuk historisch natuurschoon verdwijnen, als offer aan de moloch verkeer: DE EIKENBOMEN VAN DE AMSTENRADER ALLEE dragen het doodvonnis in hun schors, de nummers, die hun einde aankondigen. De laan dateert uit de tijd, dat Limburg tot België behoorde. Het Belgisch Gouvernement besteedde veel zorg aan de wegen. In 1837 werd ook de weg van Heerlen naar Sittard verbeterd. Bij Amstenrade werd hij recht getrokken door de goederen van het kasteel. De toenmalige graaf van Amstenrade, Jean Baptiste d'Ansembourg, een invloedrijk persoon en vurig aanhanger van de Belgische regering, stond vrijwillig de daartoe benodigde grond af onder voorwaarde, dat de nieuwe weg recht op het kasteel zou toelopen. Aldus gebeurde. De graaf liet op Amstenraads gebied de weg aan beide

zijden met eikenbomen beplanten, die tot een prachtige laan uitgroeiden. Gedurende een eeuw was deze een veel bezochte wandelplaats. Doch reeds bij de aanleg van de elektrische tram in 1922 liepen de bomen gevaar als verkeersobstakels te worden opgeruimd. Gelukkig bleven ze behouden. Thans echter vinden ze geen genade meer, zodat het einde van deze mooie eikenlaan in zicht is.

J. G. J. HOENS.

De aandacht van onze lezerskring wordt gevestigd op een uitgave, waarin op bevattelijke wijze beknopt het 450-jarig bestaan van de HEERLENSE OLIEMOLEN besproken wordt. Dit bedrijf beschikt over een eigen Archief, waarvan sommige oorkonden als rechtstitels in deze uitgave ter sprake komen. Foto's en fotocopieën maken het geheel tot een aantrekkelijk boekje.

L. v. H.

In de „Heimatkalender 1952 für den Landkreis Jülich” publiceert prof. dr. R. Müller (Keulen) een artikel onder het opschrift: „Römer und römische Poststrassen im Jülicher Land” (blz. 56—64), waarbij tevens een wegenetkaartje is afgedrukt, hetwelk een beeld geeft van het wegenbeloop in onze streek tijdens de 4e eeuw. De nieuwe gezichtspunten van de auteur, die een gespecialiseerde romeinse wegen-kenner is, vat ik als volgt samen:

- a. de wegen-vertakking in westelijke richting *vanuit* Heerlen = Coriovallum gaat *niet* via Maastricht en Tongeren, maar linea recta via Visé naar de citadel van Luik;
- b. Tongeren is *niet* het lang gezochte Atuatuca Tungrorum, maar de plaats, waar nu de Luikse citadel is gelegen;
- c. naast en behalve het door Julius Caesar in zijn mémoires genoemde „oppidum Aduatucorum” vermeldt deze in het jaar 54 v. Chr. het „castellum Aduatuca”, hetwelk met het Eifelstadje NIDEGGEN moet geïdentificeerd worden;
- d. niet Keulen, maar Nideggen is derhalve de geschiedkundig oudste stad in het Rijnland.

L. v. H.

